زانستی (الجرح والتعديل)
بەرهەمو لێكەوتەكانی

م. ی. سەربەست عثمان بكر
م.ی. خالد عثمان علی

بەناوی خوای بەخشندەی میهرەبان.

پوختەی توێژینەوە

ئاشكرایە كە زانستی بریندارکردنو راستاندن زانستی لێكۆڵینەوەو ناسینی پیاوانی فەرموودەیەو، بۆ پێوانەو كێشانەی كەسی نییەو، كۆمەڵێ زانایان (جومهور) رایان وایە كە بریندارکردن پێویستە روون بكرێتەوە، بەڵام راستاندن بە ناروونیش وەردەگیرێت، هەروەها رایان وایە قسەكردن لەسەر گێڕەرەوەكان هەواڵدانە نەك شایەتیدان، هەواڵدانیش لەتەنها كەسێك وەردەگیرێت ئەگەر متمانە پێكراوبوو.
هاوتاكان (الأقران) لەنێوخۆیاندا شتی نارەوایان وتووە، ئەمەش تازە نییەو بابەتێكی زۆر كۆنە، بەڵام زانایانی پێشوو هەموو بابەتێكی لەم شێوەیەیان وەلاناوەو، بەكارهێنانی ئەم زانستەیان بەگوێرەی چەند مەرجێك رێپێداوە، وەك: شارەزایی بەهۆكارو بەكارهێنراوەكانی زانستەكەو، راستاڵیو بە ئاگایی بەكارهێنەرو، شارەزایی زمانی عەرەبیو بەكارهێنانەكانیو ناسینی زاراوەكانی ئەم زانستە، هەر بۆیە چەند بەرهەمی زانستیی زۆر بەسوودی لێكەوتۆتەوە، وەك: ناسینی پیاوانی گێڕەرەوەی فەرموودەو، ناسینی سەنەدو باشترین سەنەدەكانو، ناسینی پلەی فەرموودە لەدروستو لاوازو جۆرەكانیانو، ناسینی كتێبەكانی فەرموودە.
هەندێك لەزانایانی پێشوو دەربارەی راستاندنو بریندارکردن رایان وایە كە ئەم زانستە كاتی نەماوەو هەموو فەرموودەكان نووسراوەنەوە. لەدیارترین رای زانایانی سەردەمیش ئەو رایەیە كە دەڵێت: كاتی بریندارکردنو راستاندنی زانستیو گوفتاری تەواوبووە، لەوكاتەوە كە سوننەت لەرێگەی دەماودەمەوە لەزانایەكەوە بۆ زانایەكی تر دەگوێزرایەوە، مەگەر كەسێكی وەك شێخ ئەلبانیو هاوشێوەكانی بێن لێكۆڵینەوەی زیاتر بكەن، چونكە ئێستا زانستەكان تۆماركراونو سوننەتیش تۆماركراوە، كە كەسێك لادانێكی لەبۆچوونو هەواڵدانو فتواداننێكدا لێدەركەوت، خەڵكیی لێئاگادار دەكرێتەوە، بەڵام پاش ئامۆژگاریكردنو لێكتێگەیشتن لەگەڵی. ئەوەشی كە لەسەر گێڕەرەوەكانی فەرموودە نییە، بەڵكو لەسەر بانگخوازانو مامۆستایانە، كە بەلای هەندێكەوە پێی وتراوە جەرحو تەعدیل، جەرح و تەعدیل نییەو بەڵكو نابێت بە پێی یاساكانی جەرحو تەعدیل مامەڵەی لەگەڵ بكرێت.
بە دەق فەرموودەی پەروەردگار لەئایەتی ١٢ ی سورەتی حوجورات، غەیبەتكردنی موسڵمان وەك خواردنی گۆشتەكەیەتی بە مردوویی‌و، زانایان بۆ چەند بابەتێكی زۆر گرنگ رێیان پێداوە، وەك: لابردنی زوڵمو، پشت پێبەستن بۆ گۆڕینی خراپەیەكو گەڕاندنەوەی لارێیەكو، فتوا وەرگرتنو، پێناسكردنو، ئاگاداركردنەوەی مسوڵمانان لەخراپەو ئامۆژگاریكردنیانو... هتد، لەبیریشمان نەچێت كە بنەمای ئامۆژگارییەكانی پێشەوامان صلی الله علیه وسلم: نهێنی(السرية)و نیانی(الرفق)و پەنهانی(الستر)و گشتانی(التعميم) بووە، لەپێناو هاوكاریكردنی كەسی هەڵەكار بۆ راستكردنەوەی هەڵەكانی بەبێ ئەوەی كەسانی تر پێی بزانن‌و، تاوەكو تووشی رووگیربوون یاخود ملنەدانو سووربوون نەبێت لەسەر هەڵەكەی، هەروەك هەموو جارێك بۆ راستكردنەوە ئەیفەرموو [ئەوە چییە هەندێكتان واو وا ئەكەن؟!].

پێشەكی:

سوپاس و ستایش بۆ پەروەردگاری جیهانیان، درروودو صەلات و سەلام لەسەر گیانی پێشەوای پر سۆزو رەحمەت بۆ هەردوو گرۆی مرۆڤ و پەرییانو، ئال و بەیت و یارو یاوەرو شوێنكەوتووانی تا رۆژی دوایی.

ئاشكرایە كە زانستی (الجرح والتعديل) لەسەردەمی پێش نووسینەوەو سەربەندی نووسینەوەی فەرموودەو گێرانەوەكاندا سەریهەڵدا، وەك زانستێكی تایبەت بە پیاوانی (سەنەد)ی گێرانەوەو فەرموودەو، بۆ پاراستن و پاڵفتەكردنی فەرموودە لەوەی كە گێڕانەوەی پیاوانێكی تێكەڵبێت كە فەرموودە نەبێت و هەڵبەستراو بێت، یاخود بۆ پارێزكاری لەوەرگرتنی گێرانەوەی كەسانێك كە شایانی لێوەرگرتنی فەرموودە نەبن.

ئەم زانستە بەشێوەیەكی تەواو كرداری سوودو گرنگی تایبەت بە خۆی هەبوو بۆ ناساندن و ناسینەوەی گێڕانەوەكان و جیاكردنەوەی فەرموودە درووستەكان (صەحیحەكان)و هەروەها ئاشكراكردنی فەرموودە لاوازەكان، كە بوو بە جۆرێك لەپاراستنی فەرموودە وەك بەشێك لەوەحی و سەرچاوەی دووەمی تەشریع.

بەڵام ئەوەی جێی سەرنج و تێرامانە كە هەندێكجار ئەم زانستە -هەر لەكۆنەوە- بە خراپ بەكارهێنراوە، بە مەبەستی ناشرینكردنی كەسانێك و جوان پیشاندانی كەسانێكی دی كە هیچ لایەكیان شایانی ئەوو پاڵدانە نەبن، دیارە ئەم حاڵەتەش پاڵنەرەكانی ئیرەیی و هەواو ئارەزووو نادادی و مەزهەبی و ناوچەگەری و نەتەوەیی و خێڵایەتی و خۆپەسەندیو... هتد رۆڵی سەرەكی تێدا بینیوە، وەك ئەوەی لەنێوان هاوتاكان (الاقران)و مەزهەبگەراو شوێنكەوتەی دەستەو تاقمە جیاوازەكاندا بەرامبەر بەیەكدی روویداو، چەندین دەرەنجامی نەخوازراوی لێدەكەوتەوە، هەر لەناشرینكردنی زانایانی پەرێزپاك و نانەوەی پشێوی و دووبەرەكی و لێكترازانی نێوان تاكەكانی كۆمەڵگە.

بەڵام پاش نووسینەوەی فەرموودەو گێرانەوەكان و كۆتاییهاتنی سەردەمی گێرانەوەی زارەكی و دەماودەم، ئەم بابەتە كەوتە ژێر پرسیاری جددی و زانستییەوە لەلایەن بەشێكی زۆر لەزانایانی پایەبڵندی بوارەكەوە، كە ئایا بۆ هەموو سەردەم و باسوخواس و كەس و بابەتێك (جەرح و تەعدیل) پێویستە یاخودنا؟ ئایا ئەم زانستە وەك زانستێكی پەیوەست بە پیاوانی گێرانەوە لەگەڵا بەسەرچوونی كاتی گێرانەوەو نووسینەوەی فەرموودەو گێرانەوەكان بەسەرچووەو كۆتایی پێهاتووە، یاخود هێشتا بەردەوام و زیندووو كارپێكراوە؟

ئایا (جەرح و تەعدیل) پەیوەندی بە دادگاو دادبینی و مامەڵە داراییەكان و هاوسەرگیری و پەیوەندییە كۆمەڵایەتییەكانی نێوان تاكەكانی كۆمەڵگەوە هەیە؟ یاخود بابەتێكی تەواو زانستییەو بۆ تەنها بواری فەرموودەو گێرانەوەكان بەكاردێت؟ ئایا ئەو كەسانەی لەم بوارەدا قسە دەكەن دەبێت كێ بن؟ تەنها زانایان یاخود هەركەسێكی ئاسایی كە بیەوێت پێوانەو كێشانەی كەسی پێبكات؟

ئێمەی توێژەریش لەسۆنگەی ئەم پرسیارە زانستییانەوە ئەم توێژینەوەیە دەخەینە بەرچاوی خوێنەرانی، تاوەكو ببێتە جێی رەزامەندی پەروەردگارو، پاشان تەواوی خوێنەرانی و، بەهیواین تیشكێك بێت لەسەر زانستی فەرموودەو بواری پیاوانی ئەو مەیدانەو ناساندن و ناسینیان و، بتوانین لەرووە زانستییەكەیەوە روونكردنەوە پێشكەش بە خوێنەران و زانستخوازانی بوارەكە بدەین، لەچەند باس و تەوەرێكدا:

باسی (مبحث) یەكەم: زانستی جەرح و تەعدیل، سەرەتاو پوختەیەكی مێژوویی.

مەبەستی (مطلب) یەكەم: پوختەیەكی مێژوویی زانستی جەرح و تەعدیل.

مەبەستی (مطلب) دووەم: رێبازی زانایانی پێشین لەپیادەكردنی ئەم زانستەدا.

باسی (مبحث) دووەم: بەكارهێنانەكانی زانستی جەرح و تەعدیل.

مەبەستی (مطلب) یەكەم: بەكارهێنانە درووستەكانی ئەم زانستە.

مەبەستی (مطلب) دووەم: شێوازەكانی خراپ بەكارهێنانی ئەم زانستە.

باسی (مبحث) سێیەم: لێكەوتەكانی زانستی جەرح و تەعدیل.

مەبەستی (مطلب) یەكەم: لێكەوتە زانستییەكانی ئەم زانستە.

مەبەستی (مطلب) دووەم: راجیایی زانایانی سەردەم دەربارەی چۆنێتی پیادەكردنی ئەم زانستە لەم سەردەمەدا.

مەبەستی یەکەم: پوختەیەکی مێژوویی زانستی جەرحو تەعدیل.

بەمەبەستی شارەزابوون لەزانستی جەرحو تەعدیل (بریندارکردنو راستاندن) پێویستە پێناسەو شیکاری زمانەوانیو زاراوەسازیی بکەینو، هەروەها لەمێژووی ئەم زانستە وردبینەوە، بە قسەکردن لەسەر دیارترین دامەزرێنەرانیو، هۆکارەکانی دەرکەوتنی ئەم زانستە.

یەکەم: راستێتی (حەقیقەتی) جەرحو تەعدیل:

أ- وشەی جەرح لەزمانەوانیدا:

(جەرح) هەرکاریگەرییەکە لەلاشەیەکدا بە هەر جۆرە چەکێك، بە واتای بریندارکردن[I] ناوێکیش کە لەم فرمانەوە وەردەگیرێت (جورح) برینە، کۆکراوەکەشی (جـوروح) برینەکانە[II]، هەندێکیش لەزانایانی زمان دەڵێن: «جـورح: هـەر برینێکە لەجەستەدا بە ئاسنێك یان بریندارکەرێك، هەروەها جەرح بەواتای بریندارکردنێك بە زمان لەماناو ناموسو کەسایەتیو...هتد»[III].

ب- وشەی جەرح لەزاراوەدا:

وەسفی گێڕەرەوەیەك لەدادگەرییەکەیو بیرمانەوەیدا، بە شێوەیەك کە پتەو نەبوونی گێڕانەوەی یان لاوازبوونی یان لێوەرنەگرتنی دەربخات، کەسێکیش کە بە پتەونەبوونی گێڕانەوەکانی وەسف بکرێت (کەسێکی راستگۆیە کە بیرو یادگەی لەبەرکردنی خراپبێت) گێڕانەوەکانی بە بوونی نزیککەرەوەیەك بەهێزدەبێت کە ببێتە هۆی یەکلاکەرەوەی لایەنی لەبەرکردنی بۆ رووداوێکی دیاریکراو.

کەسی وەسفکراویش بە لاوازی گێڕانەوەکانی لەیەکێك لەم سێ بارە تێپەڕنابێت: یەکێکیان: لاوازکردنێکی رەها، کە لەم بارەدا ئەگەر بەتەنها بێت گێڕانەوەکەی وەرناگیرێت، مەگەر بەدواداچوونێکی وەك خۆی بەهێزی بکات، بەمەش دەگاتە پلەی (حسن لغیره - باش بەهۆی ریوایەتێکی ترەوە)، دووەمیان: لاوازکردنێکی پابەندکراو بەگێڕانەوەی هەندێك زانایان یان هەندێك ناوچەوکات، بەمەش لاوازکردنەکە تەنها پەیوەستە بەو بابەتەوە کە پێوەی پابەندکراوە نەك هیچ شتێکی دی. سێیەمیان: لاوازکردنێکی رێژەیی، ئەمەش بە شێوەی رێز بەسەرردادانی دوو گێڕەرەوە یان زیاتر بەسەر یەکتردا، کە نابێتە هۆی لاوازکردنی رەها، بەڵکو حوکم بەسەرردادانی بەپێی هەر نزیککەرەوەیەك لەبارەکەیدا جیاوازدەبێت لەو رێز بەسەرردادانەدا.

هەروەها کەسی وەسفکراو بەوەی کە گێڕانەوەکەی وەرناگیرێت، ئەوە زۆر لاوازەو، کەسی وەك ئەم نە هێز دەداتە کەسی ترو، نە بە کەسی تر بەهێزدەبێت[IV].

پێناسەی تەعدیل:

أ- تەعدیل لەزمانەوانیدا:

وشەی تەعدیل واتا راستاندن، وشەیەکی تاکەو ئەگەر چاوگ نەبێت بە تەعدیلات-راستاندنەکان کۆدەکرێتەوەو، دەبێتە چاوگی عەددەلە[V]، واتا رێککردنەوەو راستکردنەوەو هاوکێشکردنی شتێك بە شتێکی دی[VI].

ب- تەعدیل لەزانستی زاراوەسازیدا:

وشەی تەعدیلو راستاندن لای زانایانی فەرموودە لەبەرامبەر تەجریحو بریندارکردن دێتو، ماناکەی دەبێتە تەزکیەو بەچاکزانینو، وەسفکردنی گێڕەرەوەیەك بە دادگەر، کاتێك دەڵێن: «فڵان کەس زۆر جێی متمانەیە» کەواتە راستاندنیان بۆکردووە[VII]، ئەمەش وەسفکردنی گێڕەرەوەکەیە لەدادگەریو لەبەرکردنیدا تا ئەوەندەی ئیدی گێڕانەوەکانی لێوەربگیرێت[VIII].

ئەشکرێت (جەرحو تەعدیل) وەك زانستێکی تایبەت پێناسە بکەین بەوەی:

زانستێکە کە تیایدا لێکۆڵینەوە لەبریندارکردنو راستاندنی گێڕەرەوەکان دەکرێت، بە دەستەواژەی تایبەتمەندو لەسۆنگەی پلەبەندی ئەو دەستەواژانەوەو، دەبێتە لقێك لەزانستی پیاوانی فەرموودە[IX].

دووەم: مێژووی زانستی جەرحو تەعدیلو دیارترین دامەزرێنەرانی:

زانایانی بەڕێزی ئەم بوارە چەندین پەڕاوو پەرتووکی بەپێزیان لەم زانستەدا نووسیوە، یەکەم کەسیش گرنگی بەم زانستە داوە لەپێشەوایانی پێشین، پێشەوا شوعبەی کوڕی حەججاج بووە[X]، پاشان یەحیای کوڕی سەعیدی قەتتانو هەریەك لەخوێندکارەکانی یەحیای کوڕی موعینو عەلی ئیبنول مەدینیو ئەحمەدی کوڕی حەنبەلو عەمری کوڕی ئەبیل فەلاسو ئەبو خەیسەمەو خوێندکارەکانیان، هەریەك لە ئەبی زەرعەو ئەبی حاتەمو پێشەوایان بوخاریو موسلیمو ئەبی ئیسحاقو، خەلکانێکی زۆر دوای ئەمان، وەك پێشەوا نەسائیو ئیبنو خوزەیمەو تیرمیزیو دولابیو عەقبەلی کە ئەمیان دانراوێکی زۆر بە نرخی لەناسینی لاوازەکاندا هەیە.

دەربارەی ناونیشانی کتێبە بەنرخەکانیش، کتێبی (ئەلکامیل)ی ئەبی ئەحمەدی کوڕی عەدی کە بەیەکێك لەباشترینو ناوازەترین کتێبەکانی ئەم زانستە دادەنرێتو، کتێبەکەی ئەبیل فەتحی ئەزدیو، هەروەها کتێبەکەی ئەبی محەممەدی کوڕی ئەبی حاتەمو، کتێبی (لاوازەکان)ی دارەقوتنیو، بە هەمان ناونیشان لای پێشەوا حاکمو چەندان کتێبو پەڕاوو دانراوی تر لەم بوارەدا.[XI]

سێیەم: هۆکاری دەرکەوتنی ئەم زانستە:

باشترین دەستنیشانکردنێك بۆ هۆکارەکانی سەرهەڵدانو دەرکەوتنی ئەم زانستە، ئاماژەکەی پێشەوا موسلیمە کە لەم چەند دێڕەدا پوختی دەکەینەوە:

«گوێم لێبوو حەسەنی کوڕی عیسا وتی: ئیبنول موبارەك پێی وتم: ئەگەر چوویتە لای جەریر ئەوا تەواوی زانستەکەی بنووسەرەوە، تەنها فەرموودەی سێ کەس نەبێت، فەرموودەی عوبەیدەی کوڕی موعەتتیبو سەری کوڕی ئیسماعیلو محەممەدی کوڕی سالم مەنووسەرەوە، موسلیم فەرمووی: لێکچووی زۆری تر هەیە کە لەم قسانەی خاوەن زانستانی بەڕێز دەچێت دەربارەی تۆمەتباران لەگێڕەرەوەکانی فەرموودەو هەواڵدانیان لەبارەی نەنگییەکانیانەوە، کە ئەگەر باسیان بکەینو بدوایاندا بچین زۆر درێژە ئەکێشێت، بەڵام ئەوەی باسمانکرد بەسە بۆکەسێك کە بفامێو تێبگا لەڕێبازی زانایان، کە چییان فەرموودەو چۆنیان روونکردۆتەوەو، بگرە خۆیان پێوە پابەستکردووە کە بێنو پەردە لەسەر نەنگی گێڕەرەوەکانی فەرموودەو هەواڵبەرەکان لابدەنو، فەتوایان لەو بارەوە لەسەر بدەن کاتێك پرسیاریان لێکراوە، ئەمەش لەبەر گەورەیی مەترسییەکەی، چونکە هەواڵەکان لەبارەی ئاینەوە حەڵاڵو حەرامو فەرمانو رێگریو هاندانو ترسان دەهێنن، جا ئەگەر گێڕەرەوەکەیان جێی راستگۆیی و ئەمانەت نەبوو، پاشان کەسێك هاتو ئەیناسیو گێڕانەوەی لێوەکردو ئەو نەنگیانەی تیایدایە روونی نەکردەوە بۆ کەسانی تر کە لەبارەی ئەو نەگیانەوە نایناسن، ئەوا ئەم کەسە گوناهبارە بەم کردارەیو خەڵەتێنەری خەڵکە گشتییەکەی موسوڵمانانە، چونکە ناتوانرێت هیچ دڵنیاییەك بدرێت کە کەسانێك ئەم هەواڵانە ببیستنو کاری پێبکەن یان کار بە بەشێکی بکەن، کە رەنگە بەتەواوی یان زۆربەی درۆو بێ بنەماش بن»[XII].

مەبەستی دووەم: ڕێبازی زانایانی پێشین لەپیادەکردنی ئەم زانستە.

تاوەکو زانستی جەرحو تەعدیل ببێتە زانستێکی لەبەرچاوگیراو لای پێشەوایانی فەرموودە، ئەوا پێویستە چەند شەرتو مەرجێکی پێویستی تێدا بێتەدی کە خودی ئەو پێشەوا بەڕێزانە داینناوە بۆ جەرحو بریندارکردنێکی دروستو تەعدیلو راستاندنێکی باوەڕپێکراو، هەرکەسێکیش لە کتێبەکانی پیاوانی فەرموودەو زاراوەناسی وردبێتەوە زۆر بە روونی دەبینێت کە دوو باسی بەرچاو هەیە، ڕێبازو ڕێچکەو رووگەی زانایان دیاریدەکەن لەشەرتو مەرجیان بۆ وەرگرتنو باوەڕپێکردنی هەر بریندارکردنو راستاندنێك. ئەو دوو باسەش بریتین لە:

١- روونیو نارونی لەجەرحو تەعدیلدا: مەبەست لەناروونی ئەوەیە کە کەسی بریندارکار (جارح- جاریـح) یان راستێنەر (معدل - موعەددیل) حوکمەکەی خۆی بەسەر گێڕەرەوەیەکی فەرموودەدا بدات، بێئەوەی هۆکاری ئەم حوکمدانەی روونبکاتەوە، بۆ نمونە بڵێت: فڵان کەس لاوازە یان فەرموودەی لێوەرناگیرێت، بێئەوەی هیچ روونکردنەوەیەك بۆ ئەم حوکمەی بدات، هەروەها بۆ راستاندنیش بڵێت: فڵان کەس متمانەپێکراوە یان گێڕانەوەی چاکە، بەبێ روونکردنەوەی وتەکەیو وتنی هۆکار.

هەروەها مانای روونی لەجەرحو تەعدیلدا ئەوەیە کە بەتەواوی هۆکاری حوکمدانەکە روونبکرێتەوە، بۆ نمونە بڵێت: فڵان کەس دادگەر نییە چونکە بینیومە شەرابی ئەخواردەوە، یان فڵان کەس متمانە پێکراوە چونکە هاوەڵیم کردووەو نەمبینیوە هیچ گوناهێك بکات.

زانایانیش لەسەر پێویستبوونی روونکردنەوە لەجەرحو تەعدیلدا جیاوازبوون بە چەند ڕێبازێکەوە، لەوانە:

•کۆمەڵێ زانایان (جومهور) رایان وایە کە بریندارکردن وەرناگیرێت بێ روونکردنەوە، بەڵام راستاندن بە نارونیش وەردەگیرێت، واتا بەبێ وتنی هۆکارەکەی[XIII]، ئەمەش بەهۆی ئەوەی کە هۆکارەکانی راستاندن زۆر زۆرنو ئەگەر پێویست بێت زانایەك هۆکاری راستاندن بۆ کەسێك باس بکات ئەوا پێویستە بڵێت: (ئاواو ئاوای دەکرد -هەموو ئەو سیفەتانە بژمێرێت کە پێویستە لەراستێنراوێکدا هەبێت-و ئەمەو ئەوەی نەدەکرد - هەموو ئەو سیفەتانە بژمێرێت کە پێویستە لەراستێنراوێکدا نەبێت-)[XIV]، بەڵام پێویستی وتنی هۆکاری بریندارکردن لەوەوەیە کە خەڵکی جیاوازن لەوشتانەدا کە دەبنە هۆی بریندارکردن.

•گروپێك لەزانایان رایان وایە کە بریندارکردن بەبێ وتنی هۆکار وەردەگیرێت، بەڵام راستاندن بەبێ روونکردنەوە وەرناگیرێت[XV]، بەڵگەشیان بۆ ئەم رایەیان ئەوەیە کە بریندارکردنو راستاندن لەپێشەوایەکی شارەزا بەهۆکارەکانی ئەم باسە وەردەگیرێت،بۆیە بریندارکردن پێویستی بە وتنی هۆکار نییە، بەڵام راستاندن لەبەر ئەوەی هۆکارەکانی زۆرنو زۆر خۆ والێکردنو خۆ واخۆدەرخستنی تێدادەکرێت، کە وادەکات هەندێکجار کەسی راستێنەر (موعەددیل) پەلە بکات لەحوکمدانی بە راستاندنی کەسێکدا بەهۆی روکەشیەوە[XVI].

•قازی ئەبوبەکری باقلانیو هەندێك لەزانایان نە لەبریندارکردنو نە لەراستاندندا روونکردنەوەو وتنی هۆکار بە مەرج ناگرن، بنەمای ئەم حوکمەشیان لەسەر ئەوەیە کە راستێنەرو بریندارکار پاش جێگیربوونی دادگەریو قوڵی بڕوای، هەر خۆی لەسەر حاڵی گێڕەرەوەکە قسە ئەکات، هەموو زانایانیش کۆڕان لەسەر وەرگرتنی هەواڵ لەکەسی دادگەرەوە[XVII].

•بۆچوونی زانایانێکی تریش لەسەر ئەوەیە کە هیچ یەکێك لەراستاندنو بریندارکردن بێ روونکاری وەرناگیرێت، ئەمەش لەبەر ئەوەی هۆکارەکانی بریندارکاریو راستاندن لەکەسێك بۆکەسێکی دی جیاوازن، وەك ئەوەی لەئەبی جەعفەری مەدائینییەوە دەگێڕنەوە کە فەرمووی (بە شوعبە وترا بۆ فەرموودەی فڵان کەست وازلێهێناوە، فەرمووی بینیم بە سواری بارگیرێکەوە رایئەکرد، منیش فەرموودەیم وازلێهێنا)[XVIII]، ئەمەش بریندارکردنێکی شوعبەیە بەشتێك کە بریندارکردن هەڵناگرێت، یان کاتێك بە ئەحمەدی کوڕی یونسیان وت (عەبدوڵلای عومەری) لاوازە، ئەویش وتی تەنها رافزییە دڵ پڕ لەقینەکان بە لاوازی ئەزانن لەبەر باوو باپیرانی، خۆ ئەگەر ریشو خەنەکردنو شێوەی ببینیت ئەزانیت جێی متمانەیە[XIX]، لێرەدا ئەحمەدی کوڕی یونس بە روانین لەریشو خەنەو شێوەی راستاندنی بۆ کرد، کە زانایان بەمە راستاندن ناکەن.

•ئیبنو عەبدولبەڕ رای وایە کە بریندارکردن لەدەرهەق کەسێك وەرناگیرێت کە راستاندنەکەی لای زانایان چەسپابێت، وەك دەڵێت (کاتێك دەڵێن فڵان کەس درۆزنە، ئەمە نابێتە هۆی ئەوەی کە بریندارکردنی بۆ بچەسپێت، تا ئەوکاتەی ئەوەی لەدەربارەی وتراوە روون نەبێتەوە)

[XX]، ئەمەش لەوەوە دێت کە ئەم زانایە ڕێبازی وایە کە گێڕانەوەی ڕاستێنراوان لەکەسانێکی ترەوە دەبێتە ڕاستاندن بۆ ئەوانیش.

•ئیمام ئەحمەدو ئیبنو تەیمیەو ئیبنو حەجەر ڕێبازیان وایە کە بریندارکردن پێویستە ڕوون بکرێتەوە ئەگەر لەبەرامبەر کەسێکدا وتراکە پێشتر ڕاستاندنی بۆ چەسپابێت، بەڵام بۆ کەسانێك کە ڕاستاندنیان بۆ نەچەسپاوە پێویست نییە بریندارکردنەکە ڕوون بکرێتەوە[XXI].

•خەتیبی بەغدادیو هەندێك زانای هاوڕای پێیان وایە بریندارکردن بە ناڕوونیش وەردەگیرێت لەکەسی شارەزاوە، بەڵام لەکەسی ئاساییەوە تەنها بە ڕوونکردنەوەوە وەردەگیرێت[XXII].

٢- بەمەرجگرتنی ژمارەو پێچەوانەکەی:

لەو باسانەی ڕاجیایی زانایانی فەرموودەی تێدایە، بابەتی بەمەرجگرتنی ژمارەی بریندارکاران یاخود ڕاستێنەرانە بۆ کەسی مەبەست، کە زانایان تیایدا بوون بە دوو دەستەوە:

دەستەی یەکەم: پێیان وایە کە بریندارکردنو ڕاستاندن پێ شایەتی دوو کەس یان زیاتر جێگیر نابێت، چونکە بریندارکردنو ڕاستاندن شایەتییەو پەروەردگاریش شایەتی بە دوو پیاو یان پیاوێكو دوو ئافرەت جێگیرکردووە.

دەستەی دووەم: ڕایان وایە کە بریندارکردنو ڕاستاندن بە وتەی تەنها کەسێك وەردەگیرێتو، ئەم ڕایەیان لەوەوە دێت کە قسەکردن لەسەر گێڕەرەوەکان بە هەواڵدان دائەنێن نەك شایەتیدان، هەواڵدانیش لەتەنها کەسێك وەردەگیرێت ئەگەر متمانە پێکراوبوو، ئەمەش ڕای نەوەویو ئیبنو صەلاحو ئیبنو حەجەرو سیوتیو کۆمەڵی (جومهور) زانایانە (شەرحی نەوەوی: ب١، لا ١٢٥)و (موقەددیمەی ئیبنو صەلاح: لا٢٢٣)و (شەمسوددینی زەهەبی: میزانول ئیعتیدال، ب٨، لا٥)و (سیوتی: تەدریبورراوی، ب١، لا ٣٠٨).

لێرەدا گرنگە بزانین لەکاتی دژیەك وەستانەوەی بریندارکردنو ڕاستان بۆ تەنها کەسێك، ئەوا بریندارکردن لەپێشترەو ڕاستاندنەکە وەلادەنرێت، چونکە ڕاستێنەرەکە باس لەلایەنێکی دیاری کەسەکە دەکات، بەڵام بریندارکار باس لەلایەنێکی کەسەکە دەکات کە لەڕاستێنەر شاراوە بووە، کەواتە بریندارکردنەکە هەواڵدانێکە لەشاراوەیەکو زانینێکی زیاترە بۆیە پێویستە وەربگیرێت، ئەمە لەکاتێکدایە کە پێویستە هۆکاری بریندارکردنەکە ڕوونبکرێتەوە، هەرچەندە ڕاستێنەرەکان زۆریش بن، ئەمەش ڕای کۆمەڵی (جومهور) زانایانەو هەر ئاوا کاریان پێکردووە (خەتیبی بەغدادی: ئەلکیفایە، هەمان سەرچاوەی پێشوو، لا١٠٦ بەدەستکارییەوە).

باسی دووەم: بەکارهێنانەکانی زانستی جەرحو تەعدیل.

ئاشکرایە ئەم زانستەش وەك هەر زانستو داهێنانو بەکارهێنراوێکی تر، لای تەواوی مرۆڤەکان بە هەردوو لایەنی باش بەکارهێنانو خراپ بەکارهێناندا دیوی جیاوازی هەیەو، ناکرێت بەوپەڕی ڕەهایی و دڵنیاییەوە تەماشا بکرێتو، ببێتە بنەما بۆ هەر هەڵسەنگاندنێك یاخود بڕیاردانێکی کۆتایی کەسانێك لەسەر تەواوی دەوروبەریان، ئەمەش هەردوو لقی زانستەکە دەگرێتەوە.

بەمانایەکی تر بریندارکردنو ڕاستاندن کاری هەرکەسێك نییەو، پێویستە سەرەڕای بوونی تەواوی مەرجو پێداویستییەکانی بەکارهێنانی ئەم زانستە، ئەوەش بزانرێت کە بۆچیو لەچ پێناوێکدا بریندارکردن یاخود ڕاستاندن بۆ کەسێك دەکرێتو، لەکام بواردا پێنووسو گوفتار دەخرێتەگەڕ بۆ ناساندن.

لێرەوە دەچینە سەر ئەو بابەتەی کە بە درێژایی مێژووی موسوڵمانانو بەتایبەت لەسەرەتای ناولێنانی ئەم زانستەوە تا ئێستا، بە هەردوو دیوی درووستو نادرووستدا بەکارهێنراوەو، پێویستە خوێنەری ئەم توێژینەوەیەی لێ ئاگادار بکەینەوە.

مەبەستی یەکەم: بەکارهێنانە درووستەکانی ئەم زانستە.

وەك پێشتر لەپێناسەی ئەم زانستەدا ئاماژەمان پێدا: زانستێکە کە تیایدا لێکۆڵینەوە لەبرینداركردنو راستاندنی گێڕەرەوەکان دەکرێت، بە دەستەواژەی تایبەتمەندو لەسۆنگەی پلەبەندی ئەو دەستەواژانەوەو، دەبێتە لقێك لەزانستی پیاوانی فەرموودە.

کەواتە بەکارهێنانی درووستی ئەم زانستە لەچەند روویەکەوەیە:

١-بەمەبەستی پاراستنی فەرموودە لەهەر باسو بابەتو شتێکی نادرووست کە تێکەڵی کراوە، یان هەوڵی تێکەڵکردنی دراوەو ئەدرێت، وەك یەکێك لەبنەماکانی هاتنەدی مەبەستی روونی ئایەتی (إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ) (ئەلحیجر/٩)، واتا: {بە دڵنیاییەوە ئێمە زیکرمان دابەزاندووەو بە دڵنیاییەوە هەر ئێمە پارێزەری ئەو زیکرەین} کە ئاشکرایە وشەی زیکر لێرەدا قورئانو فەرموودە ئەگرێتەوە، چونکە فەرموودە یاخود سوننە هاوشێوەی قورئانی پیرۆز بە سرووش بۆ پێغەمبەر صلى الله عليه وسلم هاتووە، هەروەك پەروەردگار دەفەرموێت: [وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ] (ئەننەحل/ ٤٤)، واتا {ئێمە زیکرمان بۆ تۆ دابەزاندووە تا رونکردنەوە بکەیت بۆ خەڵك ئەوەی بۆیان دابەزێنراوەو، بەڵکو بیربکەنەوە} هەروەها پەروەردگار دەفەرموێت: [وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى [٣] إِنْ هُوَ إِلاَّ وَحْيٌ يُوحَى] (ئەننەجم/ ٣و٤) واتا {لەئارەزووەوە قسە ناکات{٣} بێگومان ئەو قسانەی سرووشەو ئاراستەکراوە{٤}، کەواتە پەروەردگار زیکر دەپارێزێتو، گوفتارەکانی پێغەمبەر صلى الله عليه وسلم ناوی زیکری لێنراوە لەلایەن پەروەردگارەوەو، هیچ کاتێکیش فەرموودەکان لەئارەزووەوە نەبوونو سرووشێکی دابەزێنراون.

ئەبێت ئەوەش بزانین کە ناکرێت دوور لەفەرموودە کار بە قورئانی پیرۆز بکەین، هەر ئەمەش وایکرد زانایەکی وەك (مەکحول) بڵێت: (قورئانی پیرۆز پێویستی بە فەرموودە زیاترە، لەوەی کە فەرموودە پێویستی بە قورئان بێت)[XXIII]، چونکە فەرموودە روونکەرەوەی قورئانی پیرۆزو مەبەستی پەروەردگارە بۆ هەر ئایەتێکی گشتگیرو، هەر دەستەواژەیەکی فراوان یاخود تایبەتو، دەستنیشانکەرو تەواوکارو شیکەرەوەیە بۆی.

لەگرنگترین ئامرازەکانی پاراستنی فەرموودەش میهرەبانیو رێنمایی پەروەردگارە بۆ تەواوی گەلی ئیسلام، بەداهێنانو دانانی زۆر وردی زانستی برینداركردنو راستاندن، لەلایەن زۆرێك لەزانایانی پایەبەرزی موسوڵمانو پێشینی چاكو، روونو رۆشنکردنەوەی بنەماکانی، تا ئەوەی کە تەواوی موسوڵمانان لەگشت سەردەمەکاندا بە باش وەریانگرتووە.

٢-ئەم زانستە بۆ لێکۆڵینەوە لەگێڕەرەوەکانی فەرموودە بەکاردێت، بۆئەوەی ئەو گێڕەرەوانە بناسرێن کە فەرموودەیان لێوەردەگیرێتو جێی متمانەی زانایانن‌و، جیابکرێنەوە لەو گێڕەرەوانەی کە لاوازنو فەرموودەیان لێوەرناگیرێت. زانستێکە کە لەگێڕەرەوەکانی فەرموودە دەدوێتو لەسەریان بنیاتنراوەو، وردترینو هەستیارترین بابەتی زانستی فەرموودەیە، لەهەر لقێکی تری ئەو زانستە بەرزو باڵاترو بەنرخترینیانەو، بەهۆی ئەم زانستەوەیە فەرموودەیەك وەردگیرێت یان بە پێچەوانەوە، ئەویش بە هەڵسەنگاندنی پاڵپشت (سەنەد)ی فەرموودەکە، کە بریتییە لەکۆی پیاوانێك کە گێڕانەوەکان لەپێغەمبەرەوە صلى الله عليه وسلم دەگێڕنەوەو دەگوێزنەوە.

٣-پێویستە بەکارهێنانی ئەم زانستە بەگوێرەی ئەو مەرجانە بێت کە زانایانی ئەم بوارە بەمەرجیان گرتووە، کە دەبێت لەو کەسەدا بێتەدی کە راستاندن یاخود برینداركردن دەکات، کە لەم چەند خاڵەدا خۆی دەبینێتەوە:

أ-پێویستە کەسی راستێنەرو برینداركار شارەزابێت بەهۆکارو بەکارهێنراوەکانی زانستەکە: هەروەك ئیبنو حەجەر دەفەرموێت: «بەچاکزانین لەکەسی شارەزا بە هۆکارەکانی بەچاکزانین وەردەگیرێت، نەك لەکەسێك کە شارەزا نەبێت، تاوەکو تەنها بە رووکەش بەچاکزانین نەکات بەبێ شارەزاییو تاقیکردنەوە»[XXIV]، هەروەها خەتیبی بەغدادی دەفەرموێت: «ئەوەی کە تایبەتمەندییەکانی کەسی فەرموودە گێڕەرەوەی راستاڵی پێ دەناسرێتەوە دوو بەشە، بەشێکیان هەموو کەس ئەتوانێت پەی پێبەرێت، وەك سەر راستی لەکڕینو فرۆشتنو ئەمانەتپارێزیو، گەڕاندنەوەی سپاردەو، ئەنجامدانی فەرزەکانو، خۆ دوورگرتن لەتاوان، بەشی دووەمیان کە ئەو بابەتەیە کە پێویستە لەکەسی گێڕەرەوەدا هەبێت، وەك بەئاگاییو بیرتیژیو، زانینی چۆنێتی دەربڕینی فەرموودەو مەرجەکانیو، خۆپارێزی لەوتنی شتێك کە لەفەرموودەکان نەبێت، ئەمانە تەنها کەسانی شارەزا بە بواری ئەم زانستە ئەیزانن‌و، رێپێدراو نییە لەم بارەیەوە بۆ قسەی خەڵکی ئاسایی بگەڕێینەوە، ئیدی کەسانێك کە زانایانی ئەم بوارە راستاڵیی بۆ بکەنو بڵێن ئەتوانین پشت بە گێڕانەوەکانی ببەستین، ئەوا فەرموودەی لێوەردەگیرێت، هەرکەسێکیش پێچەوانەی

ئەمەیان لەسەری وت، ئەوا پێویستە لێی بوەستین»[XXV].

ب-پێویستە کەسێکی راستاڵ بە ئاگا بێت: هەر وەك ئیبنو حەجەر دەفەرموێت: «پێویستە راستاندنو بریندارکردن لەکەسێك وەرنەگیرێت مەگەر زۆر راستاڵو بەئاگا بێت، ئاگاییەك کە بتوانێت بەرپرسیارێتی بەدواگەڕانو چەسپاندنی ئەو حوکمانەی هەبێت کە لێوەی دەرئەچێت»[XXVI] مەرجی راستاڵییش هەر سێ تایبەتمەندیی (تەقواو وەرەعو راستگۆیی) دەگرێتەوە، هەربۆیە کەسانێك کە ئەم تایبەتمەندییانەیان تێدا نەبووبێت بریندارکردنو راستاندنیان لێوەرنەگیراوە، هەروەها ئیمامی زەهەبی دەفەرموێت: «قسەکردن لەسەر گێڕەرەوەکان پێویستی بەوەرەعێکی تەواوو بێبەریبوون لەئارەزوو لایەنگیری هەیە»[XXVII].

ج- دووربوون لەدەمارگیری: زانایان ئەم تایبەتمەندییەیان بە مەرج گرتووە کە کەسی بریندارکار دەرمارگیریی نەبێت لەسەر بریندارکراوەکەیو، کینەیەك وای لێنەکات کە سنوور بەزێنی بەرامبەر بکات[XXVIII]، هەروەها عیززی کوڕی عەبدوسسەلام دەفەرموێت: «هیچ شاهیدێك بۆی نییە بە دوو تاوان کەسێك بریندار بکات، ئەگەر دوو تاوان لە کەسێکدا بینرا دروست نیە بە تاوانە گەورەکەیان برینداری بکات کە پێویستی پێی نیە وە ئەگەر هەردوو تاوانەکە وەك یەك بوون ئەوا دانەیەکیان باس دەکات[XXIX].

د-شارەزایی زمانی عەرەبیو بەکارهێنانەکانیو ناسینی زاراوەکانی ئەم زانستە: بۆ رێگریکردن لەوەی وشەیەك بۆ شوێنی نەشیاو بەکاربهێنرێت، بریندارکردنەکە بە بەکارهێنانی وشەیەك لەزانایانەوە نەگوێزێتەوە کە بۆ ئەو مەبەستە بەکارنەهێنراوەو، بەهەڵەدا نەچێت لەدانانی دەستەواژە خەیاڵبەرەکاندا، «بە تایبەت لەو کاتانەدا کە بریندارکارەکە رێی ئەکەوێتە رەخنەگرتن لەقسەو گێڕانەوەکانی گێڕەرەوەکەش، هەر بۆیە ئەگەر شارەزایی زمانو وشەکان نەبێت چۆن ئەتوانێت رەخنەی لێبگرێت»[XXX].

مەبەستی دووەم: شێوازەکانی خراپ بەکارهێنانی ئەم زانستە.

لەشێوازەکانی خراپ بەکارهێنانی ئەم زانستە دوو نمونەی زۆر بەرچاو وەردەگرین، کە دیارترین رووانگەن بۆ خراپ بەکارهێنانی زانستەکەو لەجێی پێویستدا نەبوونی بریندارکردنو راستاندنی زانایانو کەسایەتییە بەناوبانگەکان بۆ یەکترو رێبازی یەکدی، ئەو دوو بەکارهێنانەش بریتین لە:

یەکەم: قسەی هاوتاکان (الأقران):

لەبەرئەوەی حوکمدان بەسەر فەرموودەدا کە درووست بێت یان لاواز، لەسەر چەند شتێك وەستاوە، ئەوانیش راستاڵی (عەدالەت)ی گێڕەرەوەو (ضبط) چەسپاوی لەبەرکردنو نووسراوەکانیان، یان بەپێچەوانەوە، لەمەشدا هەندێك لەپیاوانی فەرموودە راستاندن یان بریندارکردنیان بۆ یەکدی کردووە، کە گرنگە لەسەر بریندارکردنی یەکدی لەنێوان هاوتاکان (الأقران)دا بدوێین، کە زۆر جار ئیرەییو خۆپەسەندی رۆڵی کاریگەری لەم بوارەدا بینیوە.

ئیبنو عەبدولبەڕ لەکتێبی (جامیعو بەیانیل عیلمی وەفەزلیە)دا، لەبابی (حوکمی قسەی زانایان لەسەر یەکدی) چەند فەرموودەو شوێنەوارێکی باسکردووە لەوانە: (... لەزوبەیری کوڕی عەووامەوە: پێغەمبەری خوا صلى الله عليه وسلم فەرمووی: نەخۆشی گەلانی پێش خۆتان بۆتان کشاوە، ئیرەییو رقلێبوونەوە، رقلێبوونەوەکە تاشێنەرە، ناڵێم موو ئەتاشێت بەڵکو دین ئەتاشێت...)، هەروەها لە ئیبنو عەباسەوە فەرمووی: (گوێ لەزانستی زانایان بگرنو بڕوا بە قسەیان لەسەر یەکدی مەکەن، سوێند بەوەی گیانی منی بەدەستە زۆرتر لەبەرانەکانی نێو یەك تەویلە ئیرەیی بەیەك ئەبەن)، هەر لە ئیبنو عەباسەوە کە فەرموویەتی (زانست وەرگرن لەهەرکوێ بینیتانەوە، بەس قسەی زانایان لەسەر یەکدی وەرمەگرن، چونکە ئیرەیی بەیەك دەبەن وەك ئیرەیی بەرانەکانی نێو هەمان تەویلە)[XXXI].

لەحەسەنی کوڕی ئەبی جەعفەرەوە دەگێڕنەوە، وتی لە مالیکی کوڕی دینارم بیست کە ئەیوت: (بەگوێی قسەی زانایانو قورئانخوێنان ئەکرێت لەهەموو شتێکدا تەنها لەقسەکردنیان لەسەریەك نەبێت، هەر بەراستی ئەوان ئیرەیی بەرترن لەبەران، شەکێکی قۆچ وەشێنیان بۆ دابنێ ئەمیان لێرەوە قۆچی لێئەداو ئەویان لەوێوە)، هەروەك عەبدولعەزیزی کوڕی حازم دەڵێت: گوێم لەباوکم بوو ئەیوت: (لەسەردەمی پێشوودا ئەگەر زانایان بگەیشتنایە بە کەسی لەخۆیان زاناتر ئەوا رۆژی دەستکەوتیان بوو، خۆ ئەگەر بە هاوشانی خۆیان بگەیشتنایە ئەوا هەندێك شتیان

پێکەوە تاوتوێ ئەکرد، ئەگەریش بە لەخۆیان کەمتر بگەیشتنایە خۆیان بەسەردا رانەئەدا، تا ئەم سەردەمە داهات، وایلێهاتووە پیاو سەروو خۆی نەنگ ئەکات تا لێی دابڕێتو خەڵك ببینن کە ئەم پێویستی بەو نییە، لەگەڵا هاوشانی خۆیشی دانانیشێتو، خۆشی رائەدات بەسەر لەخۆی خوارتردا، ئیتر خەڵکی بەمە تیاچوون).

هەربۆیە ئیبنو عەبدولبەڕ لەدوای باسکردنی ئەو فەرمودەو ئەوپەرانەی سەرەوە دەڵێت: (قسەی راستو دروست لەم بابەدا ئەوەیە کە هەر کەسێك راستاڵییەکەی پشتڕاست بووەوەو دەستپاکیی لەزانستدا چەسپاو متمانەو گرنگییێدانی بە زانست رۆشن بووەوە، ئیتر ئاوڕ بەلای قسەی هیچ کەسێکدا نادرێتەوە لەسەری، مەگەر بۆ بریندارکردنی بەڵگەیەکی روونو دادگەرانە بهێنێت بە پێوەرەکانی بوونی شایەتو لێڕوانین، بەڵام ئەگەر کەسێك لەم زانستەدا بە پێشەوا نەناسرابوو هەروەها راستاڵیی لەبارەوە نەزانرابوو، پاشان گێڕانەوەکانی درووست نەبوون بەهۆی لەبەرنەکردنو باش نەزانینەوە، ئەوا هەر بەو چاوە سەیردەکرێت کە زانایان لەسەری کۆدەنگ دەبن، بەڵگەش لەسەر ئەوەی کە تانە لەسەر کەسێك وەرناگیرێت کە کۆمەڵێ زانایان بە پێشەوایان زانیوە ئەوەیە کە پێشین قسەی زۆریان لەسەر یەکدی کردووە لەکاتی هەڵچووندا، هەندێکیشیان بە ئیرەیی ئەژماردەکرێن، هەروەك پێشتر وتەی ئیبنو عەباسو مالیکی کوڕی دینارو ئیبنو حازممان هێنایەوە)

ئەمەو لەچەند رێیەکەوە بە درووستی لەئیبنو موعینەوە ئەگێڕێتەوە، کە زۆر جار قسەی لەسەر ئیمامی شافیعی دەکرد، تا گەیشتە ئەوەی ئیمام ئەحمەدی کوڕی حەنبەل رێگریی لێکردو فەرمووی: بە هەردوو چاوانت کەسی وەك شافیعیت نەبینیوە.

هەروەك لەموغیرەوە دەگێڕنەوە کە وتوویەتی: حەمماد وتی بە عەتائو تاووسو موجاهید گەیشتووم، منداڵەکانتان لەوان زانیاری دارترن، بگرە منداڵی منداڵەکانیشتان، موغیرە وتی: ئەمە لەسنوور دەرچوونی حەممادە، ئیبنو عەبدولبەڕ وتی: موغیرە راستی وتووە، چونکە ئەبو حەنیفە نزیکترین کەس بووە لە حەممادو، فەزڵی عەتائی ئەدا بەسەر حەممادداا[XXXII].

هەروەها ئیمامی زەهەبی ئاماژەی بەوەداوە کە «قسەی هاوتاکان لەسەر یەکتری گوێی پێنادرێت، بەتایبەت ئەگەر وا بۆت دەرکەوت کە لەبەر دژایەتی یان رێبازگەری یاخود ئیرەییە، کە هیچ کەس لێی رزگار نابێت مەگەر خودای گەورە بۆخۆی بیپارێزێت، نەشمزانیوە سەردەمێك هەبووبێت کە خەڵکەکەی لەمە بێوەی بووبن جگە لەپێغەمبەرانو راستگۆیان، خۆ ئەگەر بتەوێت چەندین تیانووس لەو بابەتە پڕدەکەمەوە»[XXXIII].

هەر ئیمامی زەهەبی دەگێڕێتەوە کە: «قەتادە لای یەحیا باسکرا، یەحیا وتی: خەڵکی شاری بەصرە لەخراپە دەرناچن تا قەتادەیان تێدا بێت، منیش دەڵێم -زەهەبی-: قسەی هاوتاکان ئەپێچرێتەوەو ناگێڕێتەوە، کاتێك شتێکی وا باسکرا ئەوا زانای فەرموودەناس لێی وردەبێتەوە ئەگەر باسی تری بەدواوە بوو، ئەگەرنا پشتی تێدەکات»[XXXIV].

دووبارە ئیمامی زەهەبی دەڵێت: ئیبراهیمی کوڕی مونزیر لە محەممەدی کوڕی فولەیحەوە دەڵێت: مالیك رێگریی لێدەکردم لەدوو کەڵەپیاوی قورەیشی، خۆیشی لە(مووەتتەئ) دا زۆری لێوە گێڕاونەتەوەو هەردووکیان لەوکەسانەشن کە وتەکانیان بە بەڵگە بهێنرێتەوە، جا زۆر کەس رزگاری نەبووە لەقسەی هەندێك لەخەڵك، هەروەك ئەوەی لەئیبراهیمەوە ئەگێڕێتەوە لەسەر شوعبیو، قسەی شوعبی لەسەر عیکریمەو... هتد، تا گەیشتووەتە ئەوەی هەندێکیان قسەیان لەسەر خودو نەفسو ناموسیش کردووە، بەڵام زانایان ئاوڕیان لەم بابەتانە نەداوەتەوە مەگەر بە بەڵگەو روونکردنەوەوە بووبێت، هیچ کاتیش راستاڵی (عەدالەت)ی کەسێکیان لەبەرچاو نەکەوتووە تەنها بە بەڵگەی زۆر روونو چەسپاو نەبێت... ئەڵێم -زەهەبی- هیچ کاتێك بێگەردی لەهەڵەی بچووك ناخەینە پاڵ پێشەوایانی بریندارکردنو راستاندنو، ناڵێین هەرگیز بە هەناسە توندی قسەیان لەسەر کەسێك نەکردووە کە لەنێوانیاندا لێککەوتن هەبووبێت، بەڵام ئەوە زانراوە کە قسەی هاوتاکان لەسەر یەکدی بەفیڕۆئەدرێتو وەرناگیرێت، ئێ زۆر جاریش ئەگەر پیاوێك کۆمەڵێکی بەدڵبوو ئەوا لەقسەکانیدا لەسەریان خۆشگۆیی هەست پێدەکرێت [XXXV].

دووەم: دەمارگیریی رێبازگەری:

کاتێك قسەی هەندێك لەگەورە پیاوانی ئەم بوارە ئەخوێنینەوە کە بریندارکردنی بۆ هەندێك رێباز (مەزهەب) تێدایە، رەنگە خەیاڵمان بۆ ئەوە بچێت کە ناکرێت قسەکانیان راستیی تێدانەبێت، بەتایبەت کە ئەگەر ژیاننامەکانیان بخوێنینەوە دەزانین کە خاوەن پێگەی زانستیو

ئیمانی بوونو، ئیدی دوور ئەبێت بەلامانەوە کە تانەو بریندارکردنەکانیان بێهۆکارو بێسەرچاوە بووبێت، بەڵام پاش پشکینینو بەدواداچوون لەزۆربەی حەڵەتەکاندا تەواو پێچەوانەکەیمان دەستدەکەوێت، بەتایبەت کە بزانین لەم کارەیاندا هیچ پێوەرێکی زانستیو بگرە هەندێکجار هیچ لەخواترسانێکیش نەبووە لەتۆمەتبارکردنی بەرامبەرەکانیاندا.

بۆیە وەکچۆن لەهەریەك لەکتێبە بەناوبانگەکانی (موقەددیمەی ئیبنو صەلاح: لا٥١)و (سیوتی: تەدریبوررِاوی: ب١، لا٣٠٨)و (سەخاوی: فەتحول موغیس: ب٢، لا١٢١)و (ئەبول فەزلی عیراقی: تەقییدو ئیزاح: لا١٤٠)و (ئەبول فەزلی عیراقی: شەرحی تەبصیرەو تەزکیرە، بەیتی ٢٧٠، ب١، لا ٣٣٦)و (لەکنەوی: رەفعو تەکمیل، لا٤٠٩) و (خەتیبی بەغدادی: ئەلکیفایە، لا ١٠٧)و (زەهەبی: رِوواتول سیقات، لا٢٣)دا هاتووە، لەبەر زۆریی حاڵەتی بریندارکردن بەهۆکاری مەزهەبگەرایی، ژمارەیەك لەزانایانی فەرموودەو لەنێویاندا بوخاریو موسلیم رایان وایە تانەی روونەکراوە نابێتە بەڵگەو، تەنانەت پێشەوا نەسائی لەگەڵا ئەوەی لەزانایانی زۆر توندە لەبابەتی بریندارکردنو راستاندن، بەڵام هەندێك کەسی جیاکردووەتەوە لەوانەی کە بوخاریو موسلیم بە بەڵگەیان داناون[XXXVI]، بۆ کارکردن بە گێرانەوەی هەموو ئەوکەسانەی کە کۆدەنگ نەبوون لەسەر وازلێهێنانی[XXXVII]، بەم هۆیەوە زۆربەی زانایان بریندارکردنی هاوتاکان بە بەڵگە وەرناگرن، چونکە سەرچاوەی زۆربەی بریندارکردنەکانیان دژیەکیو ئیرەیی و رێبازی جیاوازبووە.

لەمبارەیەوە پێشەوا زەهەبی پاش پیاهەڵدانێکی شایستەو بەجێ بۆ پێشەوا شافیعی، گێرانەوەکان لەیەحیای کوری موعینەوە باس دەکات، کە لەمحەممەدی کوری وەززاحەوە دەڵێت: لەیەحیام پرسی دەربارەی شافیعی، وتی جێی متمانە نییە، تا دەگاتە ئەوەی دەڵێت -زەهەبی-: قسەکانی ئیبنو موعین لەسەر شافیعی لەتێرامانو لێکۆڵینەوەوە نەبوو، بەڵکو تەنها زمان نەپاراستنو ئارەزوو دەرمارگیری بوو، چونکە ئیبنو موعین لەحەنەفییە توندەکان بوو لەسەر رێبازەکەی.

هەروەها ئەبی عوبەیدو ئەحمەدی کوری عەبدوڵلای عەجلی رایان نەشیاو بوو لەسەر شافیعی، تەنانەت عەجلی ئەیووت: شافیعی متمانە پێکراوەو خاوەن رای خۆیەتیو هیچ فەرموودەیەکی لا نییەو، خەریکبوو ئەبوو بەشیعە، ئەم قسەیەشی لەوەوەبوو کە پێشەوا شافیعی لەدێرە شیعرێکدا فەرمووبووی:

گەر رافزبوون بێت خۆشەویستی ئالی موحەممەد   با مرۆڤ و جن شایەت بن ئەمن رافزیم

هەندێکیش لەدژەکانی لەگەورە پیاوانی مالیکی هەر رایان لەسەر پێشەوا شافیعی وابوو کەدەیانووت خەریکبوو ببێت بە شیعە، ئەمەش لەبەر ئەوەی لەهەندێك بابەتی لاوەکیدا هاورابوو لەگەڵا فەقیهە شیعەکاندا کە ئەوانیش لەوانەدا لاریّ نەبووبوونو پێکابوویان، وەك دەنگ هەڵبرین بە (بسم الله)ی ناو نوێژو خوێندنی قنوتی بەیانیان، بەڵام ئەمە زێدەرِۆوییە لەسەر پێشەوا شافیعی بوترێتو، پەلەکردنە لەبریاردانو سنوور بەزێنییەکی روونە بەرامبەری[XXXVIII].

هەر لەبابەتی رێبازگەریو ئەو دەمارگیرییەی کە هەر لایەك بۆ رێبازەکەی خۆی دەریدەبرِی، کارگەیشتە ئەوەی کە هەندێك لەحەنبەلییەکان کەوتنە کافرکردنی ئەشعەرییەکان، وەك (ئەبو حاتەمی کوری خامۆش) گەورە زانای حەنبەلییەکانی شاری (رەی) دەیوت: هەرکەسێك حەنبەلی نەبێت موسوڵمان نییە[XXXIX].

لەو کەسانەش کە زۆر جار بە پاڵنەری هەواو ئارەزوو یان دەمارگیری بریاریان ئەدا، ئەبو ئیسحاقی جوزجانییە، کە پێشەوا ئیبنو حەجەری عەسقەلانی لەبارەیەوە دەڵێت: کەسێك بە وردی تەماشای هەڵوێستەکانی ئەبی ئیسحاقی جوزجانی بکات دەربارەی خەڵکی کوفە، شتی زۆر سەیر دەبینێت، چونکە زۆر توندرِەو بووە لەسوننە بوونیداو زۆربەی خەڵکی کووفەش لەسەر رێبازی شیعە بوون، ئیدی بەزمانێکی بریندارکارانە قسەی دەرکردو لێنەئەوەستا، بۆیە دەبینی کەسانێکی وەك ئەعمەشو ئەبی نەعیمو عوبەیدوڵلای کورِی موساو گەورە پیاوانی فەرموودەو پایەکانی هەڵگری زانستی گێرانەوە زۆر بریندار دەکات[XL].

باسی سێیەم: لێکەوتەکانی زانستی جەرحو تەعدیل.

بۆ دڵنیابوون لەلێکەوتە زانستییەکانی ئەم زانستە لەبوارە جیاوازەکانی زانستی فەرموودە، وەك ناسینی پیاوانی گێڕەرەوەو، ناسینی سەنەدو زانینی پلەکانی فەرموودە پیرۆزەکانو ئەو کتێبە بەنرخانەی تێیاندا کۆکرانەوەو، پاشان تێگەیشتن لەراجیایی زانایانی سەردەم دەربارەی چۆنێتی پیادەکردنی ئەم زانستە لەم سەردەمە، لەدوو مەبەستی خوارەوە رادەمێنین.

مەبەستی یەکەم: لێکەوتە زانستیەکانی زانستی جەرح و تەعدیل.

تاوەکو بە تەواوی لە زانستی بریندارکردنو راستاندن تێبگەین، پێویستە لەبەرهەمەکانی زانستەکەو لێکەوتەکانییەوە بروانینە گرنگییەکەی بۆ بواری فەرموودەناسیو ناسینەوەی پیاوانی فەرموودەو هەر بوارێکی دی کە ئەم زانستەی بۆ بەکارهێنراوە، کە پاش بەدواداچوونی ورد دەتوانین گرنگترین لێکەوتە زانستیەکانی ئەم زانستە لەچەند بوارێکدا ببینین:

١.ناسینی پیاوانی گێڕەرەوەی فەرموودە:

لەم رێگەیەوە توانرا قسە لەسەر زۆربەی هەرە زۆری گێڕەرەوەکان بکرێتو، بریندارکردنو راستاندنیان بۆ بکرێتو، پاشان لەرووی پلەبەندییان بەم زانستە بکرێن بە چەند بەشێکەوە:

یەکەم: کۆمەڵێکن کە زانایان کۆدەنگن لەسەر متمانەپێکراوییانو، هەر بۆخۆیان بەڵگەن لەسەر راستێتی گێڕانەوەکانیانو، هیچ کەس تانەی لەراستاڵیو باوەڕپێکراوییان نەداوە، نمونەشیان وەك (مالیکی کوڕی ئەنەسو سوفیانی سەوریو سوفیانی کوڕی عویەینەو شوعبەی کوڕی حەجاجو ئەبا عەمری ئەوزاعیو لەیسی کوڕی سەعدو حەممادی کوڕی زەیدو عەبدوڵلای کوڕی موبارەكو یەحیای کوڕی سەعیدی قەتتانو عەبدورەحمانی کوڕی مەهدیو وەکیعی کوڕی جەڕراحو یەزیدی کوڕی هارونو عەففانی کوڕی موسلیمو ئەحمەدی کوڕی حەنبەڵو عەلی کوڕی مەدینیو یەحیای کوڕی موعین)[XLI].

دووەم: کۆمەڵێکن بە پێچەوانەی یەکەمەوە، زانایان هاودەنگن لەسەر متمانە پێنەکراوییانو، بە ئاشکرا تۆمەتبارن بە درۆکردن، ئەمجۆرە هەموو راوییەك دەگرێتەوە کە گشت پێشینان رێککەوتوون لەسەر وازلێهێنانیانو نابنە بەڵگەی راستیی گێڕانەوەکانیان، واتا هەموو ئەو کەسانەی لەخوار پلەی متمانەپێکردنەوەن، جا ئیدی ئەگەر متمانەپێکراوێکی وابێت کە بە تەنیا متمانەکەی لەدەستبدات، یاخود (ناسراویو نەناسراوی بکات: واتا هەندێکجار فەرموودەی ناسراو دەهێنێتو، هەندێکجار فەرموودەی نەناسراو دەهێنێتو، بەمپێیەش فەرموودەکانی پێویستی بە بەرامبەرکردنو خستنەروو هەیە لەگەڵا فەرموودەی کەسانی باوەڕپێکراو)، یان کەسێکی لاوازە، یان زۆر لاوازە، یان وازلێهێنراو، یان تۆمەتبارە، یان هەرکەسێکی تری لەم شێوەیە کە رەخنەگرانی ئەم بوارە رێککەوتوون لەسەر بەبەڵگە نەبوونیان بەتەنیا یاخود بەهیچ شێوەیەك لەشێوەکان.

ئیمامی نەسائی ئەفەرموێت: درۆزنە ناسراوەکان کە فەرموودەیان دائەنا چوار کەسن، ئیبنو ئەبی یەحیا لەمەدینە، واقیدی لەبەغداد، موقاتیل لەخوراسان، موحەممەدی کوڕی سەعیدی لەخاچدراو لەشام[XLII].

سێیەم: کە هەڵواسراوە بە هەردوو جۆری پێشترو جۆری دواتری لێدەبێتەوە، کەسانێکن کە بە شەرتو مەرجی تایبەتەوە ئەبنە بەڵگە، هەروەك ئەوەی زانایان کەسانێك بە لاواز دائەنێن بە لایەنی هەندێك لەمامۆستا یان خوێندکارەکانییەوە، یان بە لایەنی گێڕانەوەکانی لەیادگەی خۆیەوە، یاخود بەلایەنی ئەوەی کە دوای لێتێکەڵبوونی گێڕاویەتییەوە، کەوابوو جگە لەم حاڵەتانە کەسێکی متمانە پێکراوە.

بۆ نمونە زانایان زوهەیری کوڕی محەممەدیان بە لاواز زانیوە لەو گێڕانەوانەی کە شامییەکان لێیان گێڕاوەتەوە، هەروەها چەند کەسێکی تریشیان بە لاواز داناوە لەبەر هەندێك لەمامۆستاکانیان، یان لەو گێڕانەوانەی کە دوای لێتێکەڵبوون گیڕاویانەتەوە، ئیدی دواتر بە رەهایی ئەم لاوازییەیان باسدەکرێتو خەڵکی وائەزانن کە زانایان ئەم پیاوانەیان لەهەموو شتێکدا بەلاواز داناوە.[XLIII]

چوارەم: کەسانێکن کە زانایان راجیاییان هەیە لەسەر بەڵگەبوونیان، بەشێك لەزانایان لەپلەی بەڵگەبووندا دایان دەنێنو، بەشەکەی دی

لەو پلەیەدا دایان نانێن، وەك جابری ئەلجوعەفی و، کەسیری کوڕی عەبدوڵڵای کوڕی عەوفو محەممەدی کوڕی ئیسحاقو، عیکریمەی خزمەتکاری ئیبنو عەبباس[XLIV].

٢.ناسینی سەنەد:

کە دەکرێت بوترێت لێرەشدا سەنەدی فەرموودەکان بەهۆی ناسینی گێڕەرەوەکانەوە لێکجیاوازن، بۆ نمونە هەندێك فەرموودە ناوی (أصح الاسانید) راسترین سەنەدیان وەرگرتووە، ئەوەش بە لەبەرچاوگرتنی چۆنێتی گێڕانەوەکە، بۆ نمونە بەڕای ئیمامی بوخاری راسترین سەنەد ئەو سەنەدەیە، کەر بەم شێوەیەبێت: (مالك عن نافع عن ابن عمر)[XLV]، هەروەها ئیسحاقی کوڕی ڕاهەوەیهی دەفەرموێت راست ترین سەنەد بریتیە لە سەنەدی (الزهری عن سالم عن أبیه)[XLVI]، یان راسترین سەنەد لە(ابو هریره)وە ئەو سەنەدەیە کە بەم شێوەیە بێت (الزهری عن سعید بن المسیب عن ابی هریره)[XLVII].

٣.ناسینی پلەی فەرموودە:

زانایانی فەرموودە بە پشت بەستن بە ناسینی گێڕەرەوەکانی فەرموودەو دواتر ناسینی سەنەدەکان، توانییان پلەی فەرموودەکانیش بناسنەوە لەڕێی ئەو زانیارییە وردانەی کە بە هۆی زانستی (جەرح و تەعدیل)ەوە لەبەردەستدابوو، بەو پێیە فەرموودە کرا بە سێ بەشی سەرەکیەوە:

یەکەم: (الصحیح) راست، کە بریتیە لەو فەرموودە پاڵدراوەی کە پاڵدانەکەی ئەگاتەوە بە خودی پێغەمبەر صلی الله علیه وسلم بە گەیاندنی دەقی فەرموودەکە لەکەسی راستاڵی چەسپاوەوە بۆ کەسی راستاڵی چەسپاو تاکۆتایی گەیاندنەکەو، نابێت شازو بەعیللەتیش بێت[XLVIII].

دووەم: (الحسن) باش یان جوان، هەروەك ئیبنو حەجەر دەفەرموێت: هەر فەرموودەو هەواڵێکی تاکە کەسییە کە کەسێکی راستاڵی تەواو چەسپاو بەپاڵدانێکی گەیەنراوو بێ کێشە بیگێڕێتەوە، بەمەش دەبێتە فەرموودەی راست، خۆ ئەگەر تەواو چەسپاوییەکەی کەمبووەوە ئەوا دەبێتە فەرموودەی باش[XLIX].

سێیەم: (الضعیف) لاواز، ئەمەش چەندین بەشو جۆری جیاوازی هەیەو، بەوە پێناسە دەکرێ کە هەر فەرموودەیەکە کە تایبەتمەندییەکانی فەرموودەی راستو فەرموودەی باشی تێدا نەبێت[L].

٤.ناسینی کتێبەکانی فەرموودە:

وەك هەردوو کتێبە بەنرخەکەی پێشەوایان بوخاری و موسلیم هەروەها کتیبەکانی تری فەرموودە، کە وەك ئاماژەمان پێکرد بە هۆی ناسینی گێڕەرەوەکانەوە توانرا سەنەدەکان بناسرێتەوەو، لەڕێگەی ناسینی سەنەدەکانیشەوە کە هۆکارێکە بۆ ناسینی فەرموودە، فەرمودەکانیش ناسێنراو راستو لاوازیان لێکجیاکرایەوە، پاشان بەهۆی ناسینی گێڕەرەوەو سەنەدو فەرموودەکانەوە توانرا باشترین کتێبەکانی فەرموودە بناسرێت، کە باشترینو راسترینیان (صەحیحی بوخاری)و (صەحیحی موسلیم)نو، پاشان (سونەنی ئەربەعە)و هەتا دوایی، کە بەراستی ئەمە دەسکەوتێکی گەورەیە لە بواری فەرموودەداو، بەهۆیەوە سەرچاوەی دووەمی تەشریع لەئیسلامدا پارێزراو، ئەمەش بەباشترین لێکەوتەی زانستی زۆر گرنگی زانستی جەرحو تەعدیل دادەنرێت.

مەبەستی دووەم: راجیایی زانایانی سەردەم دەربارەی چۆنیەتی پیادەکردنی جەرحو تەعدیل لەم سەردەمەدا.

ئاشکرایە کە برینداركردن بابەتێکی قورسەو مافی پەروەدگارو پاشان مافی مرۆڤەکانی تێدایەو، رەنگە سەرەڕای زیانمەندیی ڕۆژی دوایی، زیانمەندیی ئەم دنیاشی پێوەبێتو ببێتە هۆی لێکدووریو دڵڕەنجانی نێوان خەڵکی، هەربۆیە بۆ پێویستییەکی شەرعی رێی پێدراوەو، زانایان حوکمیانداوە کە لەسەروو پێویستییەوە درووست نییە برینداركردن بکرێتو، نابێت تەنها برینداركردن لەسەر کەسێك باس بکرێت کە هەردوو باری راستاندنو برینداركردنی تێدا بێت، هەروەها فەرموویانە کە نابێت کەسێك بریندار بکرێت کە برینداركردنی پێویست نییە، بەتایبەت ئەو زانایانەی کە لەباری زانستی فەرموودەو گێڕانەوەدا پێویست نین، مەگەر بە پێویستییەکی زۆر گرنگی شەرعی[LI].

پاشان دەربارەی حوکمی برینداركردنی گێڕەرەوەکانو راستاندنیانو، ئەوەی پێویستە لەچەسپاندنو بەدواداچوونی کردارو گوفتاریانو، رێگرییەکانی پەلەکردن لەبرینداركردنی بێ پێویستیو، ئەو بابەتانەی کە درووست نییە لەبرینداركردن کە باس بکرێت، یان درووستەو غەیبەت نییە، ئیمامی

نەوەوی لە(ریازوصصالحین)و ئیمامی غەززالی لە(ئیحیائی علومودین)و جگە لەم دوو زانایەش چەندانی دی لەکتێبەکانیاندا فەرموویانە کە غەیبەتکردنی کەسێك زیندووبێت یان مردوو، بۆ مەبەستێکی شەرعی کە نەکرێت پێی بگەین تەنها بەو غەیبەتە نەبێت، ئەوا درووستە لەشەش باردا[LII]:

١- لابردنی زوڵم: درووستە موسوڵمان بچێتە لای قازیو دەسەڵاتدارو غەیبەتی کەسێك بکاتو بڵێت فلان بەو شێوەیە زوڵمی لێکردووم.

٢- پشت پێبەستن بۆ گۆڕینی خراپەیەكو گەڕاندنەوەی لاڕێیەك: کە غەیبەتی کەسێك بکاتو بڵێت فلان هەڵەیەکی ئاوادەکات تکایە ڕێی لێبگرە.

٣- فتوا وەرگرتن: کە غەیبەت بکاتو بڵێت کەسێك بەوشێوەیە زوڵمی لێکردووم، چارەم چییە.

٤- ئاگادارکردنەوەی مسوڵمانان لەخراپەو ئامۆژگاریکردنیان: ئەمەش وەك بابەتی ژنو ژنخوازیو هاوبەشیو ئەمانەت دانانو مامەڵەو، بریندارکردنی شایەت لای قازیو، بریندارکردنی گێڕەرەوەی فەرموودە، کە بەکۆدەنگی زانایان ڕێگە پێدراوو بگرە پێویستە، یان ئەگەر فێرخوازێکی بینی کە بۆلای بیدعەچیو لاڕێیەك دەچێتو زیاندەکات، ئەوا ئەو بارەی بۆ ڕووندەکاتەوە بەمەرجێك مەبەستی ئامۆژگاری بێتو ئیرەیی و بەکەمزانین ئەم کارەی پێنەکات.

٥- باسکردنی کەسێك کە لاڕێیو بیدعەچێتییەکەی ئاشکراو بێباکانە ئەنجام بدات، ئیدی باسی ئەم لایەنەی دەکرێت، بەبێ باسکردنی هیچ عەیبێکی تری.

٦-پێناسکردن: وەك ئەوەی کەسێك بە تایبەتمەندییەك بناسرێتەوە لە(نابینایی و شەلیو کوێریو گۆجیو...هتد).

ئەمانە شەش هۆکارن بۆ بە بریندار باسکردنی کەسانێكو شێوەیەکن لەشێوە ڕێگە پێدراوەکانی غەیبەتکردنو هەڵدانەوەی عەیبو عار بەو مەرجو پێویستییانەو، بەڵگەکانیان لەکتێبەکانی فەرموودەناسیدا بەدرێژی باسکراوە.

جگە لەوەی هەندێك لە زانایانی پێشوو دەربارەی ڕاستاندنو بریندارکردن ڕایان وایە کە ئەم زانستە کاتی نەماوە، وەك ئیبنول موڕابیت دەڵێت: «هەموو هەواڵەکان نووسراوەنەوەو، بریندارکردن سوودی نەماوە» کە مەبەستی لەپیاوانی سەردەمە کۆتاییەکانی ناو سەنەدەکانە[LIII]، لەم سەردەمەشدا بە ورد بوونەوە لەوتەی زانایانی سەردەم، بۆماندەردەکەوێت کە زیاتر زانایانی وڵاتی سعودیەو ئەو زانایانەی کە تارادەیەك وەك ئەوان بیردەکەنەوە، زیاتر لەوانی دی لەبواری بریندارکردنو ڕاستاندندا قسەیانکردووە، ئێمەش لێرەدا وتەکانی ئەو زانایانەی سەردەم دەهێنینەوە کە زۆرترین قسەیان هەیە لەم بوارەدا، کە گرنگترین دابەشکردنیان بریتییە لە:

یەکەم: دەستەیەکن لەزانایان کەپێیان وایە ئەم زانستە تایبەتە بەگێڕەرەوەکانی فەرموودەو، ئەوانیش لەکاتی خۆیدا قسەیان لەسەرکراوەو کۆتاییهاتووەو، ئەو قسانەی ئێستا لەسەر زانایان و بانگخوازان دەکرێت ناچێتە ژێر بنەماکانی زانستی جەرحو تەعدیلەوە، هەروەك شێخ (صالح ئەللحێدان) لەوەڵامی پرسیاری (ئایا ڕاستاندنو بریندارکردن لەئەهلی سوننە لەلایەن بانگخوازانو خوێندکارانی زانستە شەرعییەکانەوە، لەڕێبازی ئەهلی سوننەو جەماعەیە؟ وەڵامدەداتەوەو دەڵێت: [بریندارکردنو ڕاستاندنی زانستیو گوفتاری کاتی تەواوبووە، لەوکاتەوە کە سوننەت لەڕێگەی دەماودەمەوە لەزانایەکەوە بۆ زانایەکی تر دەگوێزرایەوە، بەڵام ئێستا زانستەکان تۆمارکراونو سوننەتیش تۆمارکراوە، ئەوەی کە ماوە تەنها پرسیارکردنو قسەکردنە لەسەر کەسەکان، کە ئایا مامۆستاو موفتییەکی پێ متمانە ئەدرێت؟! کە کەسێك لادانێکی لەبۆچوونو هەواڵدانو فتوادانێکدا لێدەرکەوت، خەڵکی لێئاگادار دەکرێتەوە، بەڵام پاش ئامۆژگاریکردنو لێکتێگەیشتن لەگەڵی، بەڵام هاوتاکان لەنێوخۆیاندا ڕەنگە هەندێکیان لەسەر ئەوانی دیکە شتی نارەوا بڵێن، ئەمەش تازە نییەو بابەتێکی زۆر کۆنە، خۆ ڕەنگە مرۆڤ لەگەڵ کەسێکی دی ڕاجیابێت، ئیدی وابببینێت ئەم ڕاجیاییەیان لاڕێییەو، بەرامبەرەکەی بە لاڕێ ببینێت، بەڵام زانایانی پێشوو هەموو بابێتێکی لەم شێوەیەیان وەلاناوە][LIV].

هەروەها شێخ (صالح بن فەوزان ئەلفەوزان) لەوەڵامی چەند پرسیارێکدا دەڵێت: [لەم سەردەمەدا ڕاستاندنو بریندارکردن بوونی نییە، ئەوەی ئێستا غەیبەتو قسە هێنانو بردنە لەبانگخوازانو زانایان[LV]، ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت کە وەڵامی بیدعەچیو لادەران نەدرێتەوە، بەڵکو ڕاستاندنو بریندارکردن ئەم غەیبەتو قسەڵۆکەی ئێستای نێوان قوتابی زانستە شەرعییەکان نییە، بەڵکو لەزانستی ئیسنادی فەرموودەیە، کە تایبەتمەندیی پێشەوایانو گێڕەرەوانی فەرموودەیە، کە لەم سەردەمەدا لەناسەرەوەی سەنەدەکانو بەڕاست ولاواز دانەریان کەس ناناسین، خۆ ئەگەر ئێستا کەسێك ئەم کارە بکاتو بڵێت بۆ دەرخستنی هەڵکانی زانایان باسیان ئەکەین، ئەوا ئەبێتە غەیبەتو قسەڵۆك، ئیتر چۆن دەکرێتە

راستاندنو بریندارکردن! ئەمە قسە هەڵبەستە بە پەروەردگارەوەو بەهیچ شێوەیەك درووست نییە[LVI]. ئەمەش لەگەورەترین غەیبەتەکانە، لەڕاستیدا راستاندنو بریندارکردن لەزانستی فەرموودەیەو بۆ بەدواچوونی گێڕەرەوەکانە بۆ پاراستنی فەرموودە لە درۆو هەڵبەستنو دانان، پێویستیشە مسوڵمان زاری خۆی لە(تەکفیرو تەفسیقو تەبدیع) بپارێزێت، خۆ پەروەردگار بەمانە راینەسپاردووە، بەپێچەوانەوە ئەبێت فێربێتو بانگەواز بکاتو دڵان پێکەوە ببەستێتەوەو، خۆشەویستی موسوڵمانان بڵاوبکاتەوە، ئەی ئەگەر ئیشی سەرەکی ببێتە فلان کافرەو فلان موبتەدیعەو فلان وایە، بەڕاستی ئەمە کارەساتە، ئەگەریش کەسێك هەبوو بەکتێبو بەرهەمەکانی گومڕایی دەنایەوە، ئەوا تەنها گومڕایی ناو کتێبەکانی رووندەکەیتەوەو حوکم بەسەر خۆیدا نادەیت، بەڵام بڵێ فلان کتێبی ئەمەو ئەوەی تیایەو، پێویستە مسوڵمانان ئاگاداربنو پێی هەڵنەخەڵەتێن، تائێرە قەیناکەو، واز لەکەسەکە ئەهێنیت بۆ پەروەردگار[LVII].

دووەم: پێیان وایە کە راستاندنو بریندارکردن پەیوەست نییە تەنها بە گێڕەرەوەکانی فەرموودەوەو بەردەوامە هەتا رۆژی دوایی، ئەو قسانەی ئێستا لەسەر زانایانو بانگخوازان دەکرێت دەچێتە ژێر بنەماکانی زانستی راستاندنو بریندارکردنەوە، چونکە بۆ پاراستنی ئاینی پیرۆزی ئیسلامە. دیارترین ئەو کەسانەش کە باوەڕیان وایە شێخ (رەبیع بن هادی مەدخەلی)یەو لەوەڵامی پرسیارێکدا دەڵێت: [ئەگەر بڵێن راستاندنو بریندارکردن تایبەتە بەسەردەمی گێڕەرەوەکان، ئەوا ئەمە لەگاڵتەجارییەکانە، لەکاتێکدا بیدعەو بێدینیو رێبازەکانی شیوعیەتو سۆفیگەریو حیزبە گومڕاکان لەزیادبووندایەو، ئیسلام راوەستاوەو، بوار رەخسێنراوە بۆ خەڵکی کە هەرچی بیانەوێت بیڵێنو بیکەنو، بەکەس ناوترێت ئەمە هەڵەیەو ئەمە باش نییەو، کەس ناڵێت ئەم کەسە خراپکارو ئەمیان چاکەکارە، بەڵام پێشینان چەندین کتێبیان لەبواری بیروباوەڕدا داناوەو رەخنەیان لەبیدعەکارانو گومڕایان گرتووەو، ناوی چەندین کەسو گرووپیان بردووە، ئایا ئەمەش هەر دەکاتە تەواوبوونی ئەو زانستە؟! دەڵێم -مەدخەلی-: بیدعەکارانی سەردەمی پێشین موناقەشەیان لەگەڵا ئەکراو گومڕاییان دەر ئەخرا، ئێستا درووست نییە! حەرامە! قسەکردن لەسەر بیدعەچیو عەلمانیو لەدین دەرچووانو رافزیو سۆفی حەرامە؟! ئەی ماشائەڵلا، ئەمە بانگەشەیە بۆ یەکدینی یان چی؟! ئەمە گومڕاییە، پێویستە جەرحو تەعدیل بمێنێتو خراپیەکانی پێ دووربخرێتەوە لەدینی خواو سوننەتی پێغەمبەرەکەی صلی الله علیە وسلم، پێویستە شمشێرەکان لەوە زیاتر هەڵبکێشرێن بۆ بەرزکردنەوەی وتەی پەروەردگارو بەتاڵکردنەوەی کوفرو ناڕاستییەکان. تا دەگاتە ئەوەی کە دەڵێت -مەدخەلی-: راستاندنو بریندارکردن دەمێنێت تا رۆژی دوایی، خەڵکی ئەیانەوێت سوود لەم زانستە وەرگرن، تۆش پێیان دەڵێیت: ئەم زانایە بەرێزەو لەسەر سوننەتەو تەزکییەی ئەکەیت، ئەم زانایەش رافزییە، ئەمەشیان سۆفییەو باسی یەکبوونی (وەحدەتول وجود) دەکات، ئەمە عەلمانیو، ئەویش شیوعییەکە خۆی بەئیسلام داپۆشیوە، ئەم وایەو ئەو وایە، پێویستە لەسەرت کە روونکردنەوە بدەیت، ئەمە واجبەو لەجیهادکردنەوە، هەرگیز ناپچڕێتو، تایبەت نییە بە گێڕەرەوەکان][LVIII].

بۆیە وادەردەکەوێت لای ئەم بەشەیان، کە هەموو ئەو قسانەی ئێستا لەسەر زانایانو بانگخوازان دەکرێت دەچێتە ژێر بنەماکانی زانستی راستاندنو بریندارکردنەوە.

سێیەم: کۆمەڵێکی تر لەزانایانی سەردەم پێیان وایە راستاندنو بریندارکردن پەیوەستە بە گێڕەرەوەکانی فەرموودەوەو ماوەو ئیشی پێدەکرێت -وەك زیاتر وردبوونەوە لەڕاستو درووستی فەرموودەکان-، یەکێك لەدیارترینی ئەو زانایانەش شێخ (عەبدوڵلا بن باز)ە کە لەوەڵامی پرسیارێکدا دەربارەی بەردەوامبوونی راستاندنو بریندارکردن، دەڵێت: [زانستی پیاوانناسیو تێڕامان لەفەرموودەکان ماوەو تێنەپەڕیوەو هەر هەیە، فێرخوازان پێویستە لەسەریان کە گرنگی پێبدەنو پێداچوونەوە بەفەرموودەکاندا بکەنو، درووستو نادرووستیان لێکجیابکەنەوەو، خەڵکی بۆ ئاراستە بکەن، لەسەر ئەوە نەوەستن کە فلانو فلان چۆن باسکراون، وەك مونتەقاو بلوغول مەرامو چوار کتێبەکەی سونەنو موسنەدی ئیمام ئەحمەد، پێویستە -فێرخواز- سەنەدەکان پێدابچێتەوەو گرنگی پێبداتو درووستو نادرووستی لێکجیاباکاتەوە، تا سوود بەخۆیو خەڵکیش بگەیەنێت، ئەمە ئیشی فێرخوازە][LIX].

بەمپێیە شێخ (عەبدوڵلا بن باز) رای وایە راستاندنو بریندارکردن تەنها لەبواری لێکۆڵینەوەی زیاترو بەردەوامیی سەنەدی فەرموودەدا ماوەو بەردەوامە، وەك لێکۆڵینەوەکانی شێخی ئەلبانیو شوعەیب ئەرنائوتو عەبدولقادر ئەرنائوتو ئەحمەدشاکرو محەممەد شاکرو هاوتاکانیان.

بەکورتیو، پشتبەست بە بۆچوونی زانایانی پێشینو بەم دابەشبوونەی زانایانی سەردەم بۆ سێ لایەن، دەتوانین بڵێین سەرجەم زانایان هاوڕان

لەسەر ئەوەی کە دەبێت وەڵامی هەڵەی گروپ و کەسە گومڕاکان بدرێتەوە بۆ ئەوەی مسولمانان گومڕا نەکەن، بەڵام ئەوەی لەسەری ناکۆکن ئەوەیە ئاخۆ ئەو وەڵامدانەوەیە بە پێی یاساو بنەماکانی زانستی ڕاستاندنو بریندارکردن بێت، یان بە شێوازی دی، کە کۆمەڵی دووەم لە زانایان پێیان وایە بێگومان دەبێت بە پێی یاساکانی ڕاستاندنو بریندارکردن بێتو، کۆمەڵی یەکەمیش پێی وایە ئەو وەڵامدانەوانە پێاندەوترێت ئامۆژگاری (النصيحه) یان بەپێی بنەماکانی (الرد على المخالف) وەڵامی کەسانی پێچەوانە دەدرێتەوە.

کەواتە هەروەك لەقسەکەی (لحیدان)ەوە دەردەکەوێت، ئەتوانین ڕاستاندنو بریندارکردن بکەین بە دوو بەشەوە، یەکەم: ئەوەی پەیوەندی بە قسەکردن لەسەر گێڕەرەوەکانی فەرموودەوە هەیە، ئەوا لەکاتی خۆیدا هەموو گێڕەرەوەکان قسەیان لەسەرکراوەو کۆتایی هاتووە، دووەم: ئەوەی ئێستا لەسەر هەر کەسێکی دوای ئەو سەردەمە دەوترێت جەرحو تەعدیل نییەو دەبێت بەو ڕیزبەندییە -کە پێشنیازی کردووە ئەگەر کەسێك لادانێکی لەبۆچوونو هەواڵدانو فتوادانێکدا لێدەرکەوت، خەڵکیی لێئاگادار دەکرێتەوە، بەڵام پاش ئامۆژگاریکردنو لێکتێگەیشتن لەگەڵی- چارەسەر بکرێت، نەك بەو شێوە ڕەهایەی کۆمەڵەی دووەم لەزانایانی سەردەم. لەبیریشمان نەچێت کە بنەمای ئامۆژگارییەکانی پێشەوامان صلى الله عليه وسلم: نهێنیو نیانیو پەنهانیو گشتانی بووە، لەپێناو هاوکاریکردنی کەسی هەڵەکار بۆ ڕاستکردنەوەی هەڵەکانی بەبێ ئەوەی کەسانی تر پێی بزانن‌و، تاوەکو تووشی ڕووگیربوون یاخود ملنەدانو سووربوون نەبێت لەسەر هەڵەکەی، هەروەك هەموو جارێك بۆ ڕاستکردنەوە ئەیفەرموو [ئەوە چییە هەندێکتان واو وا ئەکەن؟!]

کۆتایی‌و دەرەنجامەکان

سوپاس‌و ستایش بۆ پەروەردگاری جیهانیان، درووددو صەڵاتو سەلام لەسەر گیانی پێشەوای پڕ سۆزو ڕەحمەت بۆ هەردوو گرۆی مرۆڤو پەرییانو، ئالو بەیتو یارو یاوەرو شوێنکەوتووانی تا ڕۆژی دوایی.

لەکۆتایی ئەم توێژینەوەیەدا، چەند دەرەنجامێك بە پوختەکراوی دەخەینە بەر دیدەی خوێنەرانی بەڕێزو، دەڵێین:

•زانستی بریندارکردنو ڕاستاندن زانستێکە کە تیایدا لێکۆڵینەوە لەبریندارکردنو ڕاستاندنی گێڕەرەوەکان دەکرێت، بە دەستەواژەی تایبەتمەندو لەسۆنگەی پلەبەندی ئەو دەستەواژانەوەو، لقێکە لەزانستی پیاوانی فەرموودەو، مافی هەر کەسێکی ئاسایی نییە کە بیەوێت پێوانەو کێشانەی کەسی پێبکات.

•کۆمەڵێ زانایان (جومهور) ڕایان وایە کە بریندارکردن وەرناگیرێت بێ ڕوونکردنەوە، بەڵام ڕاستاندن بە نارووونیش وەردەگیرێت، واتا بەبێ وتنی هۆکارەکەیو، پێویستی وتنی هۆکاری بریندارکردن لەوەوەیە کە خەڵکی جیاوازن لەوشتانەدا کە دەبنە هۆی بریندارکردنو، (کاتێك دەڵێن فلان کەس درۆزنە، ئەمە نابێتە هۆی ئەوەی کە بریندارکردنی بۆ بچەسپێت، تا ئەوکاتەی ئەوەی لەدەربارەی وتراوە ڕوون نەبێتەوە).

•بریندارکردنو ڕاستاندن بە وتەی تەنها کەسێك وەردەگیرێتو، ئەم ڕایەیان لەوەوە دێت کە قسەکردن لەسەر گێڕەرەوەکان بە هەواڵدان دائەنێن نەك شایەتیدان، هەواڵدانیش لەتەنها کەسێك وەردەگیرێت ئەگەر متمانە پێکراوبوو، ئەمەش ڕای نەوەویو ئیبنو صەلاحو ئیبنو حەجەرو سیوتیو کۆمەڵی (جومهور) زانایانە.

•هاوتاکان لەنێوخۆیاندا ڕەنگە هەندێکیان لەسەر ئەوانی دیکە شتی ناڕەوا بڵێن، ئەمەش تازە نییەو بابەتێکی زۆر کۆنە، خۆ ڕەنگە مرۆڤ لەگەڵا کەسێکی دی ڕاجیابێت، ئیدی واببینێت ئەم ڕاجیاییەیان لاڕێییەو، بەرامبەرەکەی بە لاڕێ ببینێت، بەڵام زانایانی پێشوو هەموو بابەتێکی لەم شێوەیەیان وەلاناوە.

•پێویستە بەکارهێنانی ئەم زانستە بەگوێرەی ئەو مەرجانە بێت کە زانایان لەسەری ڕێککەوتوون، وەك: شارەزایی بەهۆکارو بەکارهێنراوەکانی زانستەکەو، ڕاستاڵیو بە ئاگایی بەکارهێنەرو، شارەزایی زمانی عەرەبیو بەکارهێنانەکانیو ناسینی زاراوەکانی ئەم زانستە.

•زانستی جەرح و تەعدیل چەند لێکەوتەی زانستیی زۆر بەسوودی هەبووە، وەك: ناسینی پیاوانی گێڕەرەوەی فەرموودەو، ناسینی سەنەدو باشترین سەنەدەکانو، ناسینی پلەی فەرمووده لەدروستو لاوازو جۆرەکانیانو، ناسینی کتێبەکانی فەرموودە.

•هەندێك لە زانایانی پێشوو دەربارەی ڕاستاندنو بریندارکردن ڕایان وایە کە ئەم زانستە کاتی نەماوە، وەك ئیبنول مورابیت دەڵێت: «هەموو

هەواڵەکان نووسراوەتەوەو، بریندارکردن سوودی نەماوە» کە مەبەستی لەپیاوانی سەردەمە کۆتاییەکانی ناو سەنەدەکانە.

•لەدیارترین رای زانایانی سەردەمیش ئەو رایەیە کە دەڵێت: [بریندارکردنو راستاندنی زانستیو گوفتاری کاتی تەواوبووە، لەوکاتەوە کە سوننەت لەرێگەی دەماودەمەوە لەزانایەکەوە بۆ زانایەکی تر دەگوێزرایەوە، بەڵام ئێستا زانستەکان تۆمارکراونو سوننەتیش تۆمارکراوە، کە کەسێك لادانێکی لەبۆچوونو هەواڵدانو فتوادانێکدا لێدەرکەوت، خەڵکی لێئاگادار دەکرێتەوە، بەڵام پاش ئامۆژگاریکردنو لێکتێگەیشتن لەگەڵی.

•لای هەندێکی تر جەرح و تەعدیل دوو جۆرن: ئەوەی لەسەر گێرەرەوەکانی فەرموودە ووتراوە، کە ئەمەیان کۆتایی هاتووەو سەرجەم گێرەرەوەکانی فەرموودە سەدان ساڵ پێش ئیستا قسەیان لەسەر کراوەو کۆتایی هاتووە، مەگەر کەسێکی وەك شێخ ئەلبانیو هاوشێوەکانی بێن لێکۆڵینەوەی زیاتر بکەن. ئەوەشی کە لەسەر گێرەرەوەکانی فەرموودە نییە، بەڵکو لەسەر بانگخوازانو مامۆستایانە، کە بەلای هەندێکەوە پێی وتراوە جەرحو تەعدیل، جەرح و تەعدیل نییەو بەڵکو نابێت بە پێی یاساکانی جەرحو تەعدیل مامەڵەی لەگەڵ بکرێت.

•غەیبەتکردنی موسوڵمانان حەرامەو بە دەقی فەرموودەی پەروەردگار لەئایەتی ١٢ی سورەتی حوجورات، کە غەیبەتکردنی موسڵمان وەك خواردنی گۆشتەکەیەتی بە مردوویی‌و، لەکاتی زۆر پێویستدا زانایان بۆ چەند بابەتێکی زۆر گرنگ رێیان پێداوە، وەك: لابردنی زوڵمو، پشت پێبەستن بۆ گۆڕینی خراپەیەکو گەڕاندنەوەی لارێیەکو، فتوا وەرگرتنو، پێناسکردنو، ئاگادارکردنەوەی مسوڵمانان لەخراپەو ئامۆژگاریکردنیانو، باسکردنی کەسێك کە لارێیی‌و بیدعەچێتییەکەی ئاشکراو بێباکانە ئەنجام بدات.

•لەبیریشمان نەچێت کە بنەمای ئامۆژگارییەکانی پێشەوامان صلی اللە علیە وسلم: نهێنی(السریە)و نیانی(الرفق)و پەنهانی(الستر)و گشتانی(التعمیم) بووە، لەپێناو هاوکاریکردنی کەسی هەڵەکار بۆ راستکردنەوەی هەڵەکانی بەبێ ئەوەی کەسانی تر پێی بزانن‌و، تاوەکو تووشی رووگیربوون یاخود ملنەدانو سووربوون نەبێت لەسەر هەڵەکەی، هەروەك هەموو جارێك بۆ راستکردنەوە ئەیفەرموو [ئەوە چییە هەندێکتان واو وا ئەکەن؟!].

بەهیوای لێخۆشبوونی پەروەردگارو، پاشان سوودی خوێنەرانی ئەم توێژینەوەیەو، هەر هەڵەیەك لەخۆمانەوەیەو، هەر جوانییەك لەبەخششە بێ پایانەکانی خوای کاربەجێ.

ملخص البحث

من المعروف أن علم الجرح والتعديل هو علم البحث و والتنقيب عن رجالات السند، وليس للمتابعات والمقايسات الشخصية، وجمهور العلماء على أن الجرح لا يقبل إلا مفسرا، ويقبل التعديل دون تفسير، ويقولون بحجية الخبر الواحد في الجرح والتعديل، على أنه إخبار وليس بشهادة، والأصل أن الخبر يؤخذ من العدل الواحد.

وفي كلام الأقران على بعضم ما يستغربه المرء، وهذا ليس بجديد محدث، فقد طواه العلماء وأفتوا بعدم جواز روايته، ولم يجيزوا استخدام الجرح والتعديل إلا بشروط وقواعد رصينة كالعلم بأسباب واستخدامات هذا العلم، وعدل المستخدم له ووعيه لما يستخدم، والمعرفة التامة بمصطلحاته وبقواعد اللغة العربية، فلذلك نرى كثيراً من ثمراته، كمعرفة الرواة والأسانيد ورجالاتها ومعرفة أصحها، ومعرفة درجات الأحاديث من حيث الصحة والضعف وأنواعهما، ومعرفة كتب الحديث.

ويرى بعض علماء السلف بأن الجرح والتعديل قد انتهى زمانه، وأن جميع الأحاديث قد دونت، وأن جميع الرجال قد تُكُلم فيهم ، وأن أظهر أقوال علماء المعاصرين يميل إلى انتهاء هذا العلم، إلا أن يكون تحقيقا مثلما فعل الشيخ الالباني وأمثاله، لأن العلوم والسنن الآن أصبحت مدونة، وإذا ظهر من أحد انحراف في الرأي أو الخبر أو الافتاء فإننا نحذر الناس منه، ولكن بعد المناصحة والتفهم معه، والتحذير يجب أن تكون من انحرافه لا من شخصه، والذي على الدعاة والعلماء وأهل العلم وليس على الرواة، فهذا لا يقال له الجرح والتعديل ولا يطَبّق وفق قواعده، خلافا لمن زعم ذلك.

وينص قوله تعالى في الاية (١٢) من سورة الحجرات بان غيبة المسلم كأكل لحمه ميتا، ورخّص العلماء الغيبة في عدة مواضع منها: رفع الظلم وتغيير المنكر ورد العاصي والافتاء والتعريف وتحذير المسلمين ونصيحتهم، ويجب أن لا ننسى النصيحة عند النبي صلى الله عليه و سلم إنما كانت مبنية على عدة قواعد منها: (السرية) و(الرفق) و(الستر) و(التعميم) وذلك في سبيل إغاثة العاصي كي يعود الى الصواب دون ان يعرّف به احد، وحتى لايخجل ولا يصر على المعصية، إذ كان صلى الله عليه وسلم كثيراً ما يقول (ما بال أقوام يفعلون كذا و كذا).

Abstract

It is clear that the knowledge of offending and amendment is to investigate and know about the men who deal with the religious sayings, while it's not for looking after their personal characters; the (Aljumhoor) specialists are agreed upon those offending needs clarifications to be understood while not with amendment. And in dealing with the reciters is just a try to show the both knowledge, not evidence, while the truth is only going to be taken from one trustable source or reciter.

In (Aqraan) sayings between themselves there are strange ones, in which are not of new, but are old ones, while the former specialists have put aside matters like these, that this kind of studies needs some special conditions to follow, such as, the knowledge's usage and cause, the truthfulness of the reciters and finally the knowledge in Arabic language and the special terminology of the knowledge. Thus led to the introduction of some great sources. Like knowing about the great reciters of the sayings, evidences, differentiations of the degree of strength and weakness of the sayings, and also books of clarification about those sayings.

Some of the former specialists say that the time of these studies have passed since the all sayings have been written down before, and the most clear of the new specialists is the same almost, unless if someone great like Sheik Al Albany comes and investigates about those times when the sayings were transformed between the specialists orally from one to the other. People must be informed about this case, but this is not the responsibility of the specialists, but is the one of the masters and the orators, while this is not to be called by offending or amending while these two have their special bases.

According to the Quranic verse number (١٢) in suraat Al Hoojarat (talking about others, is like eating their body flesh while they are alive). The specialists permitted to use it according to some special bases like off taking injustice, changing something bad to good, and saying good things to people and advising Muslims, but still the advice of the Prophet should not to be forgotten in which its: secrecy, companionship, coverage and circularization, so as to help the wrong doers to amend their behavior without letting the other people to know about their actions, until they get to be changed, not to go on those bad actions and being insisting on them, and most of the times the Prophet was saying "what is the case with some of you, doing so and so".

سەرچاوەکان

١- ابن منظور: لسان العرب، تحقيق (عبد الله علي الكبير ومحمد احمد حسب الله وهاشم محمد شاذلي)، د.ط، د.ت، دار المعارف، القاهرة-مصر.

٢- أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي البصري ثم الدمشقي: الباعث الحثيث الى اختصار علوم الحديث، تحقيق: أحمد محمد شاكر، ط٢، د.ت، دار الكتب العلمية، بيروت-لبنان.

٣- أبو نصر الفارابي: الصحاح تاج اللغة، تحقيق: أحمد عبد الغفور عطار، ط٤، ١٩٨٧، دار العلم للملايين، بيروت-لبنان.

٤- أحمد أبو الفضل بن علي بن محمد بن أحمد بن حجر العسقلاني: النكت على كتاب ابن الصلاح،تحقيق: ربيع بن هادي المدخلي، ط١، ١٩٨٤، مطابع الجامعة الإسلامية، المدينة المنورة-السعودية.

٥- أحمد أبو الفضل بن علي بن محمد بن أحمد بن حجر العسقلاني: تهذيب التهذيب، ط١، ١٩٠٥، مطبعة دائرة المعارف النظامية، الهند.

٦- أحمد أبو الفضل بن علي بن محمد بن أحمد بن حجر العسقلاني: لسان الميزان، تحقيق: دائرة المعارف النظامية-الهند، ط٢، ١٩٧١، مؤسسة الأعلمي للمطبوعات، بيروت-لبنان.

٧- أحمد أبو الفضل بن علي بن محمد بن أحمد بن حجر العسقلاني: مقدمة فتح الباري شرح صحيح البخاري، رقم كتبه وأبوابه وأحاديثه: محمد فؤاد عبد الباقي، أخرجه وصححه وأشرف على طبعه: محب الدين الخطيب، عليه تعليقات عبد العزيز بن عبد الله بن باز، ط١، ١٩٥٨، دار المعرفة، بيروت-لبنان.

٨- أحمد أبو الفضل بن علي بن محمد بن أحمد بن حجر العسقلاني: نزهة النظر في توضيح نخبة الفكر في مصطلح أهل الأثر،تحقيق: عبد الله بن ضيف الله الرحيلي، ط١، ٢٠٠١، مطبعة سفير، الرياض-السعودية.

٩- أحمد أبو بكر بن علي بن ثابت بن أحمد بن مهدي الخطيب البغدادي: الكفاية في علم الرواية،تحقيق: أبو عبدالله السورقي وإبراهيم حمدي المدني، د.ط، د.ت، المكتبة العلمية، المدينة المنورة-السعودية.

١٠- أحمد مختار عبد الحميد عمر: معجم اللغة العربية المعاصرة، بمساعدة فريق عمل، ط ١، ٢٠٠٨، عالم الكتب، القاهرة-مصر.

١١- السيد صديق ابو الطيب حسن القنوجي: الحطة في ذكر الصحاح الستة، ط١، ١٩٨٥، دار الكتب العلمية، بيروت-لبنان.

١٢- السيد محمد مرتضي الحسيني الزبيدي: تاج العروس من جواهر القاموس، تحقيق: حسين نصار ، ط١، ١٩٦٩، مطبعة حكومة الكويت-الكويت.

١٣- الشريف حاتم بن عارف العوني: خلاصة التأصيل في علم الجرح والتعديل، د.ط، د.ت، دار عالم الفوائد، مكة الكرمة-السعودية.

١٤- عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين السيوطي: تدريب الراوي في شرح تقريب النواوي،تحقيق: أبو قتيبة نظر محمد الفاريابي، د.ط، د.ت، دار طيبة، القاهرة-مصر.

١٥- عبد الرحمن بن يحيى بن علي بن محمد المعلمي العتمي اليماني: التنكيل بما في تأنيب الكوثري من الأباطيل، مع تخريجات وتعليقات: محمد ناصر الدين الألباني وزهير الشاويش وعبد الرزاق حمزة، ط٢، ١٩٨٦، المكتب الإسلامي، بيروت-لبنان.

١٦- عبد الرحمن زين الدين بن أحمد بن رجب بن الحسن السَلامي البغدادي ثم الدمشقي الحنبلي: ذيل طبقات الحنابلة، تحقيق: عبد الرحمن بن سليمان العثيمين، ط١، ٢٠٠٥، مكتبة العبيكان، الرياض-السعودية.

١٧- عبد الرحمن زين الدين بن أحمد بن رجب بن الحسن السَلامي البغدادي ثم الدمشقي الحنبلي: شرح علل الترمذي، تحقيق: نورالدين عتر، ط١، ١٩٧٩، دار الملاح، دمشق-سوريا.

١٨- عبد الرحيم زين الدين أبو الفضل بن الحسين بن عبد الرحمن بن أبي بكر بن إبراهيم العراقي: التقييد والإيضاح شرح مقدمة ابن الصلاح،

تحقيق: عبد الرحمن محمد عثمان محمد عبد المحسن الكتبي صاحب المكتبة السلفية بالمدينة المنورة، ط١، ١٩٦٩، المكتبة السلفية، المدينة المنورة-السعودية.

١٩- عبد الرحيم زين الدين أبو الفضل بن الحسين بن عبد الرحمن بن أبي بكر بن إبراهيم العراقي: شرح (التبصرة والتذكرة-ألفية العراقي)، تحقيق: عبد اللطيف الهميم وماهر ياسين فحل، ط١، ٢٠٠٢، دار الكتب العلمية، بيروت-لبنان.

٢٠- عبد العزيز أبو محمد عز الدين بن عبد السلام بن أبي القاسم بن الحسن السلمي الدمشقي الملقب بسلطان العلماء: قواعد الأحكام في مصالح الأنام، راجعه وعلق عليه: طه عبد الرؤوف سعد، ط٢، ١٩٩١، مكتبة الكليات الأزهرية، القاهرة-مصر.

٢١- عبد العزيز بن محمد بن إبراهيم العبد اللطيف: ضوابط الجرح والتعديل مع ترجمة إسرائيل بن يونس -دراسة تحليلية-، ط٣، ٢٠١٢، مكتبة العبيكان، الرياض-السعودية.

٢٢- عثمان أبو عمرو بن عبد الرحمن الشَّهْرُزُوْرِيُّ المعروف بابن الصلاح: علوم الحديث لابن الصلاح، ط١، ٢٠٠٤، دار الفكر المعاصر، بيروت-لبنان.

٢٣- عثمان بن عبد الرحمن أبوعمرو تقي الدين المعروف بابن الصلاح: معرفة أنواع علوم الحديث-مقدمة ابن الصلاح، تحقيق: نور الدين عتر، ط١، ١٩٨٦، دار الفكر، دمشق-سوريا ودار الفكر المعاصر، بيروت-لبنان.

٢٤- عمر أبو حفص سراج الدين بن علي بن أحمد المعروف بابن الملقن الشافعي المصري: المقنع في علوم الحديث، تحقيق: عبد الله بن يوسف الجديع، ط١، ١٩٩٢، دار فواز للنشر، الرياض-السعودية.

٢٥- محمد أبو الخير شمس الدين بن عبد الرحمن بن محمد بن أبي بكر بن عثمان بن محمد السخاوي: فتح المغيث بشرح الفية الحديث للعراقي، تحقيق: علي حسين علي، ط١، ٢٠٠٣، مكتبة السنة، القاهرة- مصر.

٢٦- محمد أبو الفتح تقي الدين بن علي بن وهب بن مطيع القشيري المعروف بابن دقيق العيد: الاقتراح في بيان الاصطلاح، د.ط، د.ت، دار الكتب العلمية، بيروت-لبنان.

٢٧- محمد أبو عبد الله بدر الدين بن عبد الله بن بهادر الزركشي الشافعي: النكت على مقدمة ابن الصلاح،تحقيق: زين العابدين بن محمد بلا فريج، ط١، ١٩٩٨، دار أضواء السلف، الرياض-السعودية.

٢٨- محمد أبو عبد الله شمس الدين بن أحمد بن عثمان بن قَايْماز الذهبي: ميزان الاعتدال في نقد الرجال،تحقيق: علي محمد البجاوي،ط١، ١٩٦٣، دار المعرفة للطباعة والنشر، بيروت – لبنان.

٢٩- محمد شمس الدين أبو عبد الله بن أحمد بن عثمان بن قَايْماز الذهبي: سير أعلام النبلاء، تحقيق: مجموعة من المحققين بإشراف شعيب الأرناؤوط، ط٣، ١٩٨٥، مؤسسة الرسالة، دمشق-سوريا.

٣٠- محمد شمس الدين أبو عبد الله بن أحمد بن عثمان بن قَايْماز الذهبي: الرواة الثقات المتكلم فيهم بما لا يوجب ردهم، تحقيق: محمد إبراهيم الموصلي، ط١، ١٩٩٢، دار البشائر الإسلامية، بيروت-لبنان.

٣١- محمد عبد الحي أبو الحسنات بن محمد عبد الحليم الأنصاري اللكنوي الهندي: الرفع والتكميل في الجرح والتعديل، تحقيق: عبد الفتاح أبو غدة، ط٣، ١٩٨٦، مكتبة المطبوعات الإسلامية، حلب-سوريا.

٣٢- محمود عبد الرحمن عبد المنعم: معجم المصطلحات والألفاظ الفقهية، د.ط، د.ت، دار الفضيلة، القاهرة-مصر.

٣٣- مسلم أبو الحسين بن الحجاج بن مسلم القشيري النيسابوري: صحيح مسلم، د.ط، د.ت، دار الجيل ودار الأفاق الجديدة، بيروت-لبنان.

٣٤- نور الدين عتر: اصول الجرح والتعديل، ط١، ٢٠٠٧، دار اليمامة، بيروت-لبنان.

٣٥- يحيى أبو زكريا محيي الدين بن شرف النووي: المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج، ط٢، ١٩٧١، دار إحياء التراث العربي، بيروت-لبنان.

٣٦- يعقوب أبو يوسف بن سفيان بن جوان الفارسي الفسوي: المعرفة والتاريخ، تحقيق: أكرم ضياء العمري، ط٢، ١٩٨١، مؤسسة الرسالة،

بيروت-لبنان.
٣٧- يوسف أبو عمر بن عبد الله بن محمد بن عبد البر بن عاصم النمري القرطبي: التمهيد لما في الموطأ من المعاني والأسانيد، تحقيق: مصطفى بن أحمد العلوي ومحمد عبد الكبير البكري، ط١، ١٩٦٦، وزارة عموم الأوقاف والشؤون الإسلامية، دار البيضاء-المغرب.
٣٨- يوسف أبو عمر بن عبد الله بن محمد بن عبد البر بن عاصم النمري القرطبي: جامع بيان العلم وفضله، تحقيق: أبي الأشبال الزهيري، ط١، ١٩٩٤، دار ابن الجوزي، الرياض-السعودية.
٣٩- يوسف أبو عمر بن عبد الله بن محمد بن عبد البر بن عاصم النمري القرطبي: جامع بيان العلم وفضله، تحقيق: أبو عبد الرحمن فواز أحمد زمرلي، ط١، ٢٠٠٣، مؤسسة الريان ودار ابن حزم، بيروت-لبنان.
٤٠- شيخ صالح اللحيدان: الفتوى الشرعية الصحيحة-الضوابط والتجاوزات:
https://www.sahab.net/forums/index.php?app=forums&module=forums&controller=topic&id=١٣٠٧١١
٤١- شيخ صالح بن فوزان الفوزان: (درس شرح السنة للبربهاري، ٢٠٠٦/٢/١٣) http://emadfarrag.com/index.php/answers-sh/obohat/٤٤٠-٢٠١٣-٠٧-١٦-١٣-٠٧-٢٩
٤٢- الموقع الرسمي للشيخ ربيع بن هادي المدخلي، http://www.rabee.net/show_fatwa.aspx?id=١٢٨.
٤٣- الموقع الرسمي للشيَخ عبد الله بن باز، http://www.binbaz.org.sa/mat/١٩٣٥٩.

[I] (ئيبنو مەنزور: ليسانول عەرەب، لا٥٨٧-٥٨٨).

[II] (ئەبو نەصری فارابی: صيحاح تاجول لوغە، ب١، لا٣٥٨).

[III] (زوبێدی: تاجول عەروس، ب٦، لا٣٣٧و ٣٣٨).

[IV] (عەبدولعەزيز محەممەد: زەوابتی جەرحو تەعديل، چ٣، لا٢٣).

[V] (ئەحمەد موختار: موعجەمول لوغە، ب٢، لا ١٤٦٨).

[VI] (ئيبنو مەنزور: ليسانول عەرەب، بابەتی عەدەلە).

[VII] (مەحمود عەبدورەحمان: موعجەم موستەلەحات فيقهييە، ب١، لا٤٩٦).

[VIII] (شەريف حاتەم: خولاصەتول تەئصيل، لا٦).

[IX] (ئەبو تەييب قەنوجی: ئەلحيتتە ڤی زيكر صيحاحی ستتە، چ١، لا٨٣).

[X] (هەمان سەرچاوەی پێشوو، لا٨٤).

[XI] (شەمسوددينی زەهەبی: ميزانول ئيعتيدال، لا١-٢).

[XII] (ئيمامی موسليم: صەحيحی موسليم، ب١، لا٢١).

[XIII] (سيوتی: تەدريبورراوی، ب١، لا٣٠٥).

[XIV] (سەخاوی: فەتحول موغيس، ب١، لا٢٩٩).

[XV] (سەخاوی: فەتحول موغيس، ب١، لا٣٠١).

[XVI] (هەمان سەرچاوە).

[XVII] (شەرحی نەوەوی لەسەر موسليم، لا٢٢١).

[XVIII] (خەتيبی بەغدادی: ئەلكيفايە، لا١٣٨).

[XIX] (يەعقوب ئەلفەسەوی: ئەلمەعريفە وەلتەئريخ، ب٢، لا٦٦٥).

[XX] (ئيبنو عەبدولبەڕ: ئەتتەمهيد، ب٢، لا٣٤).

[XXI] (ئيبنو حەجەر: تەهزيبوتتەهزيب، ب٧،لا٢٣٧)و (سيوتی: تەدريبورراوی، ب١، لا٣٠٨)و (ئيبنو حەجەر: پێشەكی فەتحولباری، لا٤٢٩).

[XXII] (خەتيبی بەغدادی: ئەلكيفايە، لا١٣٥).

[XXIII] (ئيبنو عەبدولبەڕ: جاميعو بەيانيل عيلمی وەفەزليە، ب٢، لا ١١٩٤).

[XXIV] (ئیبنو حەجەر: شەرحوننوخبە، ب١، لا١٧٦).

[XXV] (خەتیبی بەغدادی: ئەلکیفایە: لا٩٢-٩٣).

[XXVI] (ئیبنو حەجەر: شەرحول نوخبە، ب١، لا ١٧٧).

[XXVII] (شەمسوددینی زەهەبی: میزانول ئیعتیدال، ١/٤).

[XXVIII] (لەکنەوی: رەفعو تەکمیل، لا ١٢٤و ١٢٦).

[XXIX] (عیززی کوڕی عەبدوسسەلام: قەواعیدول ئەحکام،١/٩٧).

[XXX] (نورەددین عیتر: ئوصولول جەرح وەتتەعدیل، لا٩٥).

[XXXI] (جامیع و بەیانیل عیلمی وەفەزلیە، ج ٢، لا ٢٩٣).

[XXXII] (سەرچاوەی پێشوو، ب ٢، لا ٢٩٦).

[XXXIII] (شەمسوددینی زەهەبی: میزانول ئیعتیدال، ب١، لا١١١).

[XXXIV] (شەمسوددینی زەهەبی: سیەر ئەعلامول نوبەلا، ب٥، لا ٢٧٥).

[XXXV] (هەمان سەرچاوە: ب٧، لا ٤١).

[XXXVI] (ئیبنو حەجەر: ئەلنوکەت عەلا کیتاب ئیبنو صەلاح، ب١، لا٤٨٢).

[XXXVII] (ئیبنو صەلاح: علوم ئەلحەدیس، لا٣٣).

[XXXVIII] (زەهەبی: رواتول سیقات، لا٣٠).

[XXXIX] (زەینوددینی سەلامی بەغدادی: زەیلو تەبەقاتیل حەنابیلە، ب١، لا ١٢٠).

[XL] (ئیبنو حەجەر: لیسانول میزان، ب١، لا١٦).

[XLI] (خەتیبی بەغدادی: ئەلکیفایە، لا ٨٦ و ٨٧).

[XLII] (سیوتی: تەدریبورراوی،لا٣٣٨).

[XLIII] (عەبدورڕەحمانی یەمانی: ئەتتەنکیل بیما فی تەئنیبیل کەوسەری مین ئەباتیل، ب١، لا٢٤٥).

[XLIV] (ئیبنو رەجەب: شەرحول عیلەل، ب ١، لا ٢٢٣-٢٢٨).

[XLV] (ئیبنو دەقیقیل عید: ئەل ئیقتراح فی بەیانیل ئیصتیلاح، ب ١، لا ٦).

[XLVI] (بەدروددینی زەرکەشی: ئەل نوکەت، ب ١، لا ١٢٩).

[XLVII] (ئیبنول مولقین: ئەلموقنیع فی علومول حەدیس، ب١، لا ٥٠).

[XLVIII] (ئیبنو کەسیر: ئەلباعیسول حەسیس، چ٢، لا٢١).

[XLIX] (ئیبنو حەجەر: نوزهەتوننەزەر، لا ٢٠٥).

[L] (موقەددیمەی ئیبنو صەلاح، لا٤١).

[LI] (لەکنەوی: رەفعو تەکمیل، لا٥٧).

[LII] (هەمان سەرچاوە، لا٥٢-٥٦).

[LIII] (لەکنەوی: ئەررەفعو وەتتەکمیل، لا ٥٠).

[LIV] (صالح ئەللحێدان: وتاری: فەتوا شەرعییە راستەکان، پێگەی فەرمی).

[LV] (صالح بن فەوزان ئەلفەوزان: وانەی: شەرحوسسوننەی بەربەهاری).

[LVI] (صالح بن فەوزان ئەلفەوزان: پێگەی فەرمی: فەتوای ژمارە ٧٧٣٩).

[LVII] (پێگەی فەرمیی شێخ (صالح بن فەوزان ئەلفەوزان).

[LVIII] (پێگەی فەرمی: شێخ رەبیع بن هادی مەدخەلی).

[LIX] (پێگەی فەرمی: شێخ عەبدوڵلا بن باز).